МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАСАДАХ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0124-з
спеціальності 012 Дошкільна освіта
освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта»
Ю. М. Грибко

Керівник: Курінна А. Ф., доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, к. пед. н., доцент

Рецензент: Самсонова О. О., доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, к. пед. н., доцент

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ ЗАПОРІЗЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 012 Дошкільна освіта
Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____

«_____»_____20__року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Грибко Юлії Михайлівні

1. **Тема роботи:** «Виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку на засадах національних цінностей»
   Керівник роботи: Курінна Алла Феліксівна, кандидат педагогічних наук, доцент (затверджені наказом ЗНУ від 02 жовтня 2025р. №1394-с)

2. **Строк подання студентом роботи:** 21.11.2025 р.

3. **Вихідні дані до роботи:** матеріали педагогічної практики, курсових робіт.

4. **Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити**): визначити роль національних цінностей у формуванні толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку; дослідити рівень сформованості толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку; окреслити форми, методи і засоби виховання толерантної поведінки у старших дошкільників на засадах національних цінностей; провести аналіз та інтерпретацію результатів експериментального дослідження.

5. **Перелік графічного матеріалу:** 8 таблиць, 14 рисунків.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Курінна А. Ф.	01.11.2024 р.	01.11.2024 р.
Розділ 1	Курінна А. Ф.	02.12.2024 р.	02.12.2024 р.
Розділ 2	Курінна А. Ф.	07.04.2025 р.	0.03.2025 р.
Висновки	Курінна А. Ф.	08.09.2025 р.	08.09.2025 р.
Додатки	Курінна А. Ф.	06.10.2025 р.	06.10.2025 р.

7. Дата видачі завдання: 01.11.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-березень	виконано
4	Написання другого розділу	квітень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	жовтень-листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент _____ Грибко Ю. М.

(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Курінна А. Ф.

(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____Шульга Л. М.

(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 62 с., 8 таблиць, 14 рисунків, 59 джерел.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність форм та методів виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку на засадах національних цінностей.

Об’єкт дослідження: процес виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: форми, методи і засоби виховання толерантної поведінки дітей старшого дошкільного віку на засадах національних цінностей.

Методи дослідження: аналіз, узагальнення, порівняння, систематизація науково-педагогічної, психологічної, філософської та методичної літератури з питань толерантності; анкетування, пряме й непряме спостереження, тестування, складання творчих завдань, аналіз продуктів самостійної та творчої діяльності дітей; діагностування; педагогічний експеримент; методи математичної статистики.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні уявлень про виховання толерантної поведінки дошкільників на основі національних цінностей та узагальненні наукових підходів до цієї проблеми.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці та впровадженні ефективних форм, методів і засобів виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку на основі національних цінностей.

Галузь використання: заклади дошкільної освіти.

ВИХОВАННЯ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ, ТОЛЕРАНТНА ПОВЕДІНКА, НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ, ДІТИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

SUMMARY

Grybko Yu. M. Education of tolerant behavior in older preschool children based on national values. Zaporizhzhia, 2025 62 p.

The qualification work consists of an introduction, 2 sections, findings, a list of references (59 items, 1 of them in a foreign language), and 3 appendices on 7 pages.

The study is devoted to the education of tolerant behavior in older preschool children based on national values. The work analyzes the scientific and methodological literature on the problem of tolerance education, the state of tolerance formation in older preschool children, and proposes forms, methods and means of educating tolerant behavior in older preschoolers based on national values.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and experimentally verify the effectiveness of educating tolerant behavior in older preschool children based on national values.

According to the aim the following tasks are defined:

1. To determine the role of national values in the formation of tolerant behavior in older preschool children.

2. To investigate the level of formation of tolerant behavior in older preschool children.

3. To outline the forms, methods and means of educating tolerant behavior in older preschoolers based on national values.

4. To conduct an analysis and interpretation of the results of the experimental study.

The object of the study is the process of educating tolerant behavior in older preschool children.

The subject of the study is the forms, methods and means of educating tolerant behavior in older preschool children based on national values.

To solve the set objectives the following research methods were used: theoretical

(analysis, generalization, comparison, systematization); empirical (questionnaire, observation, testing, consultations, conversations, analysis of the products of children's independent and creative activities; diagnostics; pedagogical experiment); statistical (methods of mathematical statistics, data processing, graphical representation of experimental results, comparative analysis of the results of the ascertaining and formative stages of the study).

The first section "Theoretical and Methodological Foundations of Tolerant Behavior Education in Preschool Children" presents the basic concepts of the study and the psychological and pedagogical research on the problem of educating tolerant behavior in preschool children.

The second section "Experimental Study of Tolerant Behavior Education in Older Preschool Children Based on National Values" reveals the state of tolerance formation in older preschool children; defines the forms, methods and means of educating tolerant behavior in older preschoolers based on national values; provides an analysis and interpretation of the experimental results obtained.

Keywords: education, tolerance, tolerant behavior, national values, older preschool children, preschool educational institution.

ЗМІСТ

Вступ……. 8
Розділ 1 Теоретико-методологічні основи виховання толерантної поведінки у дітей дошкільного віку…….. 14
1.1 Сутність понять «толерантність», «толерантна поведінка» в контексті філософських, психологічних і педагогічних підходів……..... 14
1.2 Психолого-педагогічні дослідження з проблеми виховання толерантної поведінки у дітей дошкільного віку……... 26
1.3 Національні цінності як засади виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку…….. 35
Розділ 2 Експериментальне дослідження виховання толерантної поведінки у старших дошкільників на засадах національних цінностей..... 43
2.1 Стан сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку…… 43
2.2 Форми, методи і засоби виховання толерантної поведінки у старших дошкільників на засадах національних цінностей……... 54
2.3 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів експерименту…… 61
Висновки…….. 67
Список використаних джерел…… 70
Додатки……. 76

Вступ

Сучасне українське суспільство переживає складний період соціально-культурних трансформацій, що зумовлює підвищену увагу до питань формування морально-етичних цінностей у підростаючого покоління. Однією з ключових якостей, необхідних для гармонійного розвитку особистості, є толерантність – як моральна та соціальна цінність, що сприяє запобіганню конфліктів і створенню сприятливого середовища для розвитку кожної дитини.

Формування толерантної поведінки доцільно розпочинати саме у дошкільному віці, оскільки цей період є кращим для засвоєння соціальних норм, розвитку емпатії, навичок спілкування та співпраці. Особливо важливим є поєднання процесу виховання толерантності з опорою на національні цінності, які виступають моральним орієнтиром та духовною основою виховання. Українські традиції цінності сім'ї, поваги до старших, любов до рідної мови та культури, взаємодопомоги складають базу для розвитку толерантності у широкому розумінні.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю пошуку ефективних методів та засобів виховання, які б органічно інтегрували принципи толерантності в освітній процес закладів дошкільної освіти, забезпечуючи гармонійний розвиток особистості та формування громадянина з активною життєвою позицією. Особливої уваги потребує виховання дітей старшого дошкільного віку, оскільки саме в цей період закладаються основи особистісних якостей, які впливатимуть на їхнє майбутнє життя. Національні цінності, як інтегративний феномен, є основою для формування моральних орієнтирів, сприяють вихованню взаємоповаги, емпатії та толерантності.

Виникнення даної проблеми спричинене сучасними соціокультурними викликами та необхідністю формування у дітей старшого дошкільного віку морально-етичних орієнтирів, що відповідають принципам толерантності та національним цінностям. Питання виховання толерантної поведінки знаходить

відображення у низці нормативно-правових документів України, а саме: Законі України «Про освіту» (2022 р.) [44], а також у Законі України «Про дошкільну освіту» (2024 р.) [43]; Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022 р.) [26]; Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки (2019 р.) [51], що акцентує на вихованні поваги до культурних і національних цінностей у поєднанні з толерантністю до інших народів.

Формування толерантності у старших дошкільників набуло особливої ваги у зв'язку із затвердженням Базового компонента дошкільної освіти (2021 р.) [1], у якому визначений зміст освітньої лінії «Дитина у соціумі», розроблені показники сформованості соціально-комунікативної компетенції, яка включає в себе толерантність.

На кінець старшого дошкільного віку діти мають оволодіти елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин, умінням дотримуватись їх під час спілкування, здатністю взаємодіяти з людьми, які їх оточують: узгоджувати свої дії і поведінку з іншими; усвідомлювати своє місце у соціальному середовищі; позитивно сприймати себе. З'являються вміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Разом з тим, результативність виховання толерантності відстає від сучасних вимог суспільства. За даними сучасних досліджень, діагностика готовності дітей до шкільного життя свідчить, що у вихованців недостатньо виражена здатність до емпатії, діти не вміють терпимо ставитись до думки чи позиції однолітків, часто конфліктують, у своїх проблемах звинувачують інших, не вміють відстоювати свої права. Агресивність дітей, їх аморальне ставлення до однолітків часом є нерозв'язаною проблемою для педагогів, які працюють з дітьми, тому з перших днів перебування дитини у закладі дошкільної освіти слід спрямовувати роботу на виховання толерантності у дітей в процесі комунікативної діяльності.

Тому, освіту варто розуміти, як процес формування особистості дитини, підготовку її до майбутнього життя, як засіб розвитку мислення, соціальних

навичок і творчих здібностей. Це також спосіб допомогти дитині пізнати духовні та культурні цінності, навчитися спілкуватися й співпрацювати з іншими, підготуватися до змін у світі та впевнено сприймати нове.

Модернізація сучасної освіти є закономірною потребою, пов'язаною з необхідністю змін освітньої моделі, що сьогодні функціонує. З огляду на нові історичні умови, удосконалення в будь-якій сфері, зокрема й у сфері освіти, починається з продукування нових філософських ідей, формування прообразів нової культури. Разом з тим, варто зауважити, що нові ідеї спочатку формуються в процесі навчання й виховання, а вже потім поширюються серед суспільного загалу. Сучасний освітньо-виховний процес завдяки своєму змісту має забезпечити перетворення основних цінностей життя й культури на власні цінності дитини. Однією з таких гуманістичних цінностей перед усім є толерантність.

Для вирішення питань, пов'язаних з новими соціальними реаліями, необхідна зміна самої людини, а саме: її свідомості, моралі, освіти. Через це, впровадження в суспільну свідомість і практику соціальних стосунків ідей толерантності, виховання основ толерантної поведінки, починаючи з дошкільного віку, має велике значення. Про необхідність виховання з дошкільного дитинства зазначено в наукових працях відомих вітчизняних педагогів (І. Бех, А. Богуш, О. Коберник, Т. Кравченко, В. Кремень, В. Кузь, В. Ляпунова, Н. Побірченко, О. Пометун, І. Рогальська, О. Сухомлинська та ін.), які акцентують увагу на необхідності якомога раніше знайомити дітей з гуманістичними поняттями, моральними уявленнями, загальнолюдськими цінностями, навчати доброті, виховувати в них відповідні особистісні властивості. На основі наукових праць зарубіжних дослідників (A. Adler, G. Allport, M. Buber, C. Rogers, A. Ellis, A. Maslow та інші) ми визначили історичні аспекти зародження ідей толерантності як соціальної цінності й основні тенденції, що сприяли впровадженню цих ідей. Праці психологів, зокрема Р. Валітової, Г. Олпорта, та інших, дали змогу охарактеризувати основні напрями толерантності, її види й рівні вияву. Теоретичному осмисленню

проблеми толерантності як актуальної цінності сучасного суспільного розвитку в аспекті глобалізації сприяли дослідження В. Андрущенка, Л. Головатої, В. Гриви, Т. Чекмарьової та інших. Українські науковці Є. Антипін, В. Деленко, Н. Кривошея, Н. Ломаченко, В. Ляпунова, О. Негрій вивчали толерантність та її виховання в дошкільному віці. Національні цінності розглядали вчені А. Бойко, С. Русова.

Праці П. Гнатенка, В. Пісоцького, І. Сінельник та інших сприяли розумінню історичних особливостей становлення й поширення ідей толерантності в Україні. Особливості формування толерантності в учнів різних вікових категорій вивчалися в роботах Н. Капустіної, І. Крутової, О. Крушельницької та ін. Формування толерантності як професійної якості педагогів досліджували такі науковці, як Л. Безотечество, Т. Варенко, А. Горянська, Т. Завгородня, О. Зарівна, І. Кривошапка, Н. Кудзієва, Ю. Тодорцева та ін. Підготовка педагогів до формування толерантності в дітей стала предметом вивчення Н. Бирко, І. Залєсової, А. Калітової, О. Орловської.

Отже, узагальнення наукових підходів свідчить, що формування толерантності та національних цінностей у дітей дошкільного віку є взаємопов’язаними процесами, які потребують комплексного підходу в освітньому середовищі.

Найбільш сприятливим періодом розвитку толерантної поведінки є дошкільний вік. Саме у цей період закладаються моральні цінності, норми, відбувається формування поглядів на значимості людської гідності, розуміння цінності своєї постаті та інших людей, виховується шана, толерантність, почуття солідарності й прагнення до співробітництва. Завдяки впливу дорослого, дитина у цьому віці добре засвоює різні знання про світ, вміння і навички його пізнання, починає активно засвоювати цінності суспільства, ознайомитися з соціальними ролями. Заклад дошкільної освіти як один з перших соціальних інститутів, із якими стикається дитина, створює найсприятливіші умови для формування толерантної поведінки.

З огляду на недостатню методологічну та технологічну розробленість

проблеми темою кваліфікаційної роботи обрано: «Виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку на засадах національних цінностей».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність форм та методів виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку на засадах національних цінностей.

Для досягнення поставленої мети поставлено наступні завдання дослідження:

– розкрити філософські, психологічні та педагогічні підходи до визначення сутності понять «толерантність» і «толерантна поведінка» та охарактеризувати основні психолого-педагогічні підходи та дослідження з проблеми формування толерантної поведінки у дітей дошкільного віку;

– визначити роль національних цінностей у формуванні толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку;

– дослідити рівень сформованості толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку;

– окреслити форми, методи і засоби виховання толерантної поведінки у старших дошкільників на засадах національних цінностей;

– провести аналіз та інтерпретацію результатів експериментального дослідження.

Об’єкт дослідження – процес виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – форми, методи і засоби виховання толерантної поведінки дітей старшого дошкільного віку на засадах національних цінностей.

Для розв’язання поставлених завдань було застосовано наступні методи дослідження:

– теоретичні – аналіз, узагальнення, порівняння, систематизація науково-педагогічної, психологічної, філософської та методичної літератури з питань толерантності, толерантної поведінки, виховання дітей дошкільного віку та формування національних цінностей;

– емпіричні – анкетування, пряме й непряме спостереження, тестування, консультації, бесіди з вихователями та батьками вихованців, вивчення нормативної бази ЗДО, складання творчих завдань, аналіз продуктів самостійної та творчої діяльності дітей; діагностування; педагогічний експеримент та дослідження стану вихованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку;

– статистичні – методи математичної статистики, обробки даних, графічне подання результатів експерименту, порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів дослідження з метою відстеження динаміки рівнів сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні уявлень про виховання толерантної поведінки дошкільників на основі національних цінностей та узагальненні наукових підходів до цієї проблеми.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та впровадженні ефективних форм, методів і засобів виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку на основі національних цінностей.

Апробація результатів роботи: результати дослідження представлено на ІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Дошкільна освіта в сучасному освітньому просторі: реалії, загрози та перспективи» 16–17 квітня 2025 р., м. Лубни.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Сутність понять «толерантність», «толерантна поведінка» в контексті філософських, психологічних і педагогічних підходів

В сучасному світі толерантність є необхідною умовою для гармонійного розвитку суспільства, особливо в умовах культурного, етнічного та соціального різноманіття. У педагогіці толерантність виступає одним із базових принципів виховання, що сприяє формуванню поваги до інших, емпатії та готовності до конструктивної взаємодії. Виховання толерантності, як форми і способу міжособистісної комунікації, як моделі поведінки, в дитячому середовищі набуває особливої значущості і є однією з важливіших проблем освітнього процесу. В освітніх стандартах нового покоління акцент і відповідальність за якість виховання свідомої і стійкої толерантної поведінки покладаються на освітнє середовище та педагогів. Отже, толерантність є цінністю та засобом, який сприяє формуванню комфортного освітнього середовища для всіх учасників навчального процесу.

Поняття толерантність походить від латинського терміна «tolerantia», який вживався вже філософами античності, але тривалий час мав пасивний смисл «страждання». Згідно зі словником Ларусса, слово «tolerance» уперше згадується в 1361 році [59]. На різних історичних етапах значення цього слова змінювалося, набуваючи нових (додаткових) смислових відтінків.

У XV столітті його використовували також у значенні витривалості, здатності терпіти біль. У XVI столітті з’являються значення «дозвіл», «стриманість», «помірність». У другій половині XVI століття поняття «толерантність» поширюється в Німеччині на позначення дозволу, поступки в питанні про релігійну свободу (toleranz), а також у Нідерландах (tolerantie). У

XVII столітті термін вживається й у розумінні відправлення іншого релігійного культу. З цього часу слово «tolerance» використовують у зв'язку з ідеєю віротерпимості.

Однак, з часом ідея терпимості зазнала змін і толерантність припинила асоціюватися лише з проблемою релігійної терпимості й терпіння. Виникає нове смислове значення терпимості – толерантність в етнічних і міжнаціональних відносинах: визнання людей, які відрізняються від нас, і поважне ставлення до них; визнання груп, до яких вони належать; визнання відкритої ідейної течії тощо.

На початку XXI століття проблема толерантності набула особливої актуальності у зв'язку з процесом глобалізації, що зіштовхує релігійні, національні та етнічні ідентичності різних культур і народів. Формування громадянського суспільства неможливо без відповідального усвідомлення фундаментальних цінностей демократії. Проблема толерантності сьогодні – одна з центральних проблем як глобального так і національного порядку.

Інтеграція вітчизняної освіти в міжнародний простір, що об'єктивно зумовлена глобалізаційними процесами, передбачає гармонізацію освітніх систем для розширення відповідності й сумісності інтересів усіх учасників освітнього процесу на основі збереження розмаїття інших культурних традицій і поваги до них, уміння гармонізувати «своє» та «чуже» в культурі й способі життя.

Пошук шляхів і механізмів гуманної глобалізації передбачає насамперед формування ідеології гуманізму й реалізацію принципів глобальної етики. Їх зміст охоплює прихильність до культури не насильства й повагу до життя, солідарність і справедливий економічний порядок, альтруїзм, співчуття, відповідальність, терпимість і толерантність, прагнення до нового й увагу до сучасного й минулого людини. Глобалізація стимулює процеси етнічної і культурної ідентифікації, відродження національної й релігійної свідомості. Феномен взаємного проникнення, гармонійної взаємодії, взаємного засвоєння культурних цінностей є нині одним з найважливіших і найактуальніших.

Толерантність слугує своєрідним мостом, що з'єднує індивідуальне й загальне, відмінне й подібне. Без утвердження толерантності як однієї з цінностей у масовій свідомості неможливо існування суспільства в період глобалізації.

Сучасна соціокультурна ситуація в Україні є природною для перехідного періоду переоцінки цінностей. Надзвичайно важливо запобігти тотальній дискредитації їх і вчасно переосмислити великий культурний досвід відповідно до нових потреб людини й суспільства. Таку критично-продуктивну має здійснити насамперед теоретична й практична педагогіка для доцільної модернізації системи освіти й виховання. Адже саме в ній закладаються основи свідомості, логіки мислення й морально-етичних імперативів розвитку людини, а отже, і всього суспільства [31].

Сучасні науковці обґрунтовують необхідність визнання толерантності важливим елементом системи демократичних цінностей, оптимальним механізмом взаємодії різних соціальних груп і головною умовою становлення гуманного суспільства. Існує безліч підходів до визначення і дослідження поняття «толерантність» тому, що ідея толерантності завжди турбувала людство. Ще античні філософи Платон, Демокріт, Аристотель, Геродот та інші відстоювали духовну свободу особистості, розкутість душі, неможливу при насиллі і дискримінації, а терпимість визначали, як головну умову розвитку особистості. Ідеї толерантності звучали у творах видатних педагогів. Зокрема В. Сухомлинський пропагував ідеї виховання в дітей любові до Вітчизни на ґрунті любові до близьких, виявлення толерантності у повсякденній діяльності та поведінці [52].

У слов'янських мовах, зокрема українській, «толерантність» фактично є калькою англійського слова. В англійській мові фігурують два терміни: «toleration» і «tolerance». «Toleration» (від «tolerate – терпіти, бути терпимим, допускати, дозволяти) у найширшому розумінні становить поняття терпимість, терпіння, що означає примирення з існуванням чогось або когось, навіть якщо це «щось» чи цей «хтось» може стати причиною страждання, викликати осуд або відразу [21].

Філософський енциклопедичний словник дає таке визначення толерантності: «Толерантність – від лат. tolerantia – терпимість – термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)» [21].

У педагогічному словнику толерантність (лат. tolerantia — терпіння) трактується як терпимість до чужих думок, вірувань, переконань, поведінки. [41].

У соціальній психології поняття толерантності розглядає М. Кандиба. Автор вбачає у даному понятті особистісну характеристику, яка виникає та актуалізується при негативному впливі з боку суб'єкта, іншої особистості й сприяє побудові міжособистісної взаємодії, спілкування з іншими людьми у формі міжособистісного діалогу, збереженню й розвитку особистості й суспільства в цілому [22].

В етичному плані толерантність є нормою цивілізованого компромісу між конкуруючими культурами і готовність до прийняття інших поглядів. У цьому сенсі толерантність є умовою збереження різноманітності, правом на несхожість. У психологічній науці поняття толерантності визначається як терпимість, витривалість, стійкість до стресу і до невизначеності, двозначності, а також як бажання приймати поведінку інших людей. Незважаючи на те, що дані поняття мають різне наповнення в роботах дослідників, їх об'єднує одне – вони є умовами нормального функціонування і виживання людства.

Сучасні науковці І. Бех, О. Зарівна, К. Крутій, О. Сухомлинська, О. Фунтікова та інші під толерантністю розуміють зважене, помірковане терпиме ставлення до чужих позицій, вірувань, переконань, думок. При цьому науковці розглядають толерантність, по-перше, як важливу якість особистості, по-друге, як обов'язковий принцип існування морального здоров'я колективу, виховання людяності [36].

Науковиця Л. Капітан зазначає, що у загальноприйнятому контексті толерантність – це якість особистості, яка базується на прагненні прийняти і

зрозуміти точку зору іншого, у жодному разі не спростовуючи впевненість у власних позиціях; здібності до розумного компромісу, що переслідує мету культурного з'ясування розбіжностей [23].

Для характеристики поняття «толерантність» О. Орловська виділяє наступні риси: принципи толерантності; суб'єкти толерантності; предмет толерантності; рівні толерантності; типи толерантності; функції толерантності; критерії толерантності; структуру толерантності.

Таким чином, толерантність розуміється як індивідуальна риса, соціальний принцип, що забезпечує взаємоповагу, мирне співіснування та розвиток людяності.

До провідних принципів толерантності науковиця відносить: рівність між представниками різних народів; взаємна повага, доброзичливість і терпиме ставлення всіх членів суспільства до представників інших соціальних, культурних, релігійних груп; відмова від насилля; рівні можливості для участі у політичному житті всіх членів суспільства; гарантоване законом збереження і розвиток культурної самобутності та мов національних меншин; реальна можливість дотримуватись традицій усіх культур; свобода віросповідання; співпраця і солідарність у вирішенні спільних проблем; відмова від негативних стереотипів у сфері міжетнічних та міжрасових відносин і у стосунках між статями [39].

Під суб'єктами толерантності розуміє різні індивідуми, соціальні групи, суспільні інститути, на які розповсюджуються принципи толерантності, з якими можливий пошук компромісу.

Під предметом толерантності вчена розуміє таку характеристику особистості, соціальної групи чи іншого об'єднання людей, яка може бути полем узгодження інтересів, взаєморозуміння [39].

Типи толерантності за О. Орловською представлені на рисунку 1.1. [39].

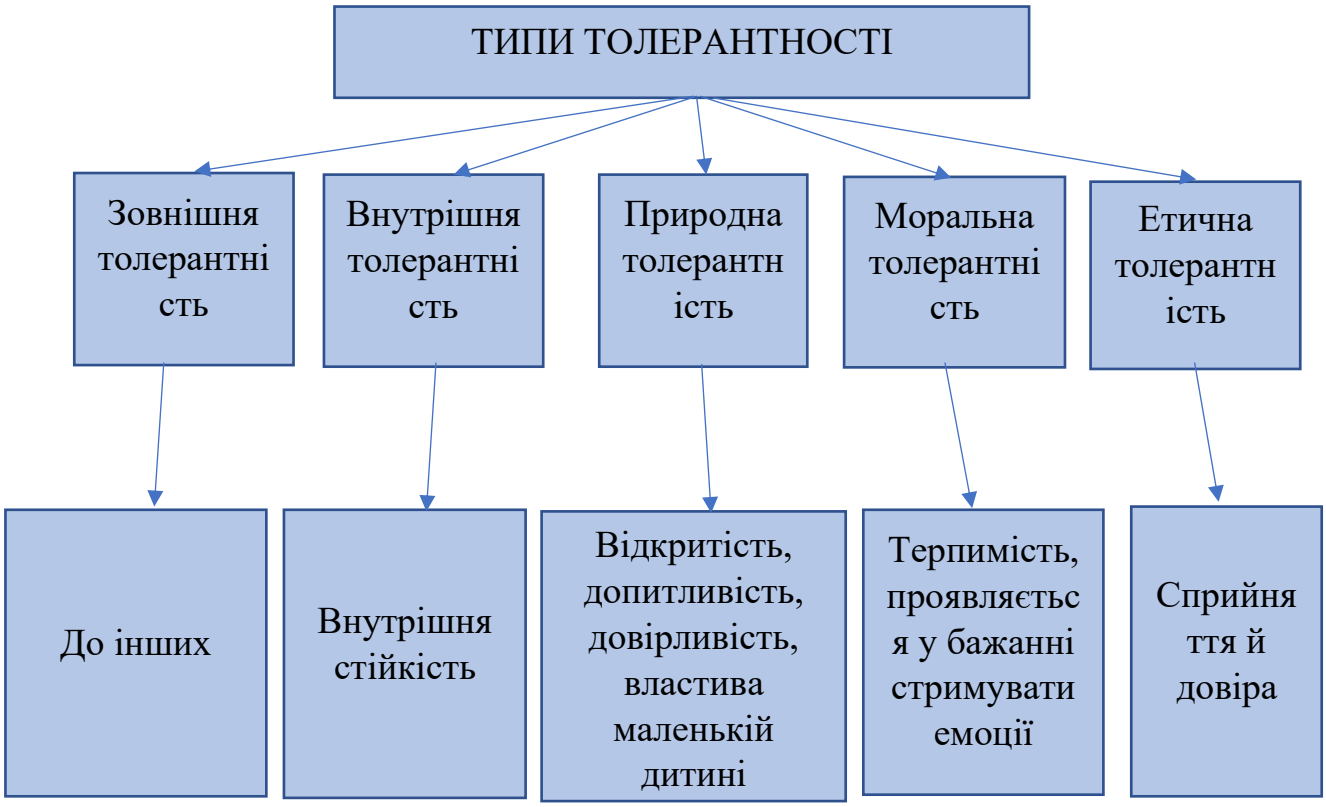

Рисунок 1.1 – Типи толерантності за О. Орловською

Дослідниця О. Орловська виокремила критерії толерантності (рис. 1.2). [39].

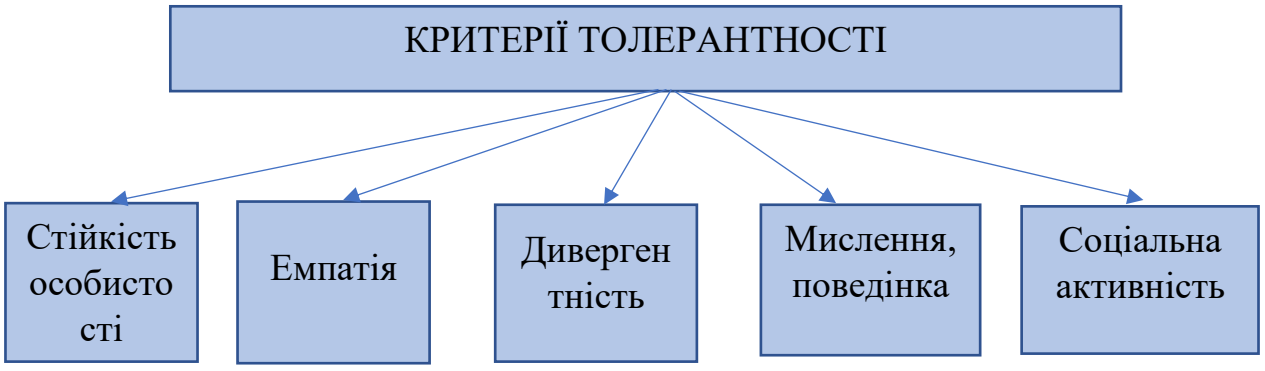

Рисунок 1.2 – Критерії толерантності за О. Орловською

Розглянемо ці критерії детальніше. Стійкість особистості – уміння зберігати власні переконання й позицію навіть у ситуаціях тиску чи конфлікту; відсутність агресії та крайнощів при відстоюванні своїх думок; здатність до самоконтролю, врівноваженість у спілкуванні; відкритість до аргументів іншого без втрати внутрішньої впевненості; уміння знаходити баланс між самоповагою

та повагою до інших. Таким чином, цей критерій визначає рівень сформованості толерантності.

Емпатія – уміння співпереживати та розуміти емоційний стан іншої людини; готовність поставити себе на місце співрозмовника; здатність проявляти чуйність і повагу до потреб інших. Отже, емпатія – це здатність до глибокого розуміння іншого.

Дивергентність – здатність мислити варіативно, бачити кілька можливих рішень однієї проблеми; відкритість до різних точок зору та способів дії; уміння поєднувати власні переконання з повагою до альтернативних позицій. Таким чином, дивергентність означає вміння особистості мислити нестандартно, сприймати різноманітність будувати конструктивний діалог.

Мислення – відкрите, позбавлене стереотипів, здатність аналізувати й приймати різні позиції без упередженості. Поведінка – врівноважена, орієнтована на діалог; вміння співіснувати з людьми, що мають інші погляди чи спосіб життя; єдність між внутрішніми переконаннями й зовнішніми діями. Отже, це гармонія між установками свідомості та щоденними вчинками.

Соціальна активність, як критерій толерантності – готовність брати участь у спільній діяльності, спрямованій на співпрацю та взаємодопомогу; прояв громадянської позиції з повагою до прав і свобод інших; ініціативність у вирішенні проблем спільноти без приниження чи утиску інших; здатність діяти відповідально в соціальних ситуаціях, сприяючи єдності та гармонії. Таки чином, це означає, активне створення умов для взаємоповаги та порозуміння.

У структурі толерантності О. Орловська виокремлює три підсистеми: когнітивну – знання людини (поняття про толерантність, процеси, що характеризуються толерантною спрямованістю, уявленням про життя); емоційну – відносно стійкі почуття людини до об’єктів, що виражаються в емоційній оцінці; діяльнісну – схильність до певного типу соціальної поведінки [39].

Узагальнюючи викладене вище, констатуємо, що толерантність – прояв сили особистості та зрілості суспільства. Це цілісна система, що охоплює принципи, рівні, типи й критерії, забезпечуючи гармонійний розвиток людини і

суспільства.

Дослідниця О. Волошина зазначає, що вихованість особистості може характеризуватися трьома рівнями толерантності: високим (активним), середнім (активно-ситуативним) і низьким (пасивним). Найважливішими показниками їх вираженості є пізнавальний, чуттєво-мотиваційний, поведінковий [9].

На думку В. Пісоцького, толерантність – один з провідних елементів моральної культури людства, що є важливою умовою виживання й подальшого розвитку світоглядної цивілізації і гарантує свободу й автономність особистості, право на захист людської гідності, повагу до іншого світогляду та способу життя. Це багаторівневе комунікативне явище, яке сприяє взаєморозумінню, довірі, активізує міжгрупову й міжособистісну взаємодію. Толерантність – морально-правовий механізм регуляції поведінки людей, тому важливим є її взаємозв'язок з особистою духовною свободою, соціальною справедливістю, рівністю, почуттям власної гідності – основними демократичними й гуманістичними цінностями сучасної культури [42].

У своїх дослідженнях К. Щербакова розглядає толерантність як якість особистості, яка протистоїть стереотипності й авторитаризму і необхідною для адаптації до нових умов [58].

Науковиця О. Матієнко зазначає, що толерантність є взаємоповагою через взаєморозуміння та основою цивілізованих стосунків [35].

За визначенням О. Безкоровайної толерантність, як: готовність приймати чужі думки; повага до людської гідності; прийняття іншого таким, яким він є; здатність поставити себе на місце іншого; визнання рівності інших; терпимість до чужих думок, вірувань і поведінки [2].

Можна з упевненістю сказати, що толерантність є багатовимірним явищем, яке поєднує пізнавальний, емоційний та поведінковий аспекти. Вона виступає морально-правовим механізмом, що гарантує свободу, рівність і людську гідність, а також забезпечує взаєморозуміння між людьми. Науковці визначають толерантність, як здатність до взаємоповаги, подолання стереотипів і відкритість до інших.

Як зазначає І. Книш, терпимість визначається у більш вузькому значенні й розуміється як соціальний, культурний і релігійний термін, який вживається для опису колективної та індивідуальної поведінки, що полягає не в переслідуванні тих, чий напрямок думок або дій не співпадає з твоїм власним і викликає твоє несхвалення [25].

З позиції О. Дубасенюк [20], толерантність виражає сутнісні характеристики людського буття й буття людини, умови відтворення цілісності соціуму та особи, є мірою самовизначення, самоцінності і самореалізації.

Вчена О. Грива [15] зазначає, що переважно толерантність розглядається як повага й визнання рівності, відмова від домінування та насильства, визнання багатовимірності й різноманіття людської культури, норм та вірувань, власної унікальності та унікальності іншої особистості. Науковиця стверджує, що толерантність є одним із чинників, який пронизує ключові компетентності особистості. Так, у сучасному світі, в умовах потреби здатності людини захищати та піклуватись про права та потреби свої та інших, діяльності в широкому, глобальному контексті, толерантність – невід'ємна характеристика соціально компетентної людини.

На думку О. Сакалюк [47], толерантність – це, здебільшого, повага й визнання рівності, різноманітності людської культури та категоричне заперечення насильства, зведення різноманіття до домінування однієї точки зору.

Розгорнене трактування розглядуваної категорії запропоноване В. Ляпуновою, якою на основі аналізу соціально-філософських джерел толерантність визначено як «принцип терпимості одного соціального суб'єкта до політичних, етнічних, конфесійних та інших особливостей іншого соціального суб'єкта, тобто визнання світоглядного, релігійного, соціально-політичного, культурного, національного та етичного плюралізму. Він передбачає діяльність, взаємодію соціальних партнерів на основі рівності, відкритість соціальному досвіду іншого, збереження індивідуальної своєрідності кожного з них і досягнення згоди без утиску їх індивідуальних інтересів на основі діалогу та не

насильства, переважно методами роз'яснення і переконання. Активна толерантність означає духовну відкритість, визнання толерантної позиції в майбутньому». Учена стверджує, що толерантність може розглядатися як моральне поняття, оскільки в її основі лежать знання норм моралі й загальнолюдських цінностей, уміння використовувати їх у різних видах діяльності, моральні почуття: повага, симпатія, доброта тощо – та визначає цю якість особистості як провідну в демократичному суспільстві з-поміж низки інших громадянських у системі сучасних цінностей. [32].

Дослідники підкреслюють, що толерантність є ключовою компетентністю сучасної людини, передбачає повагу, рівність і заперечення насильства та постає, як активна позиція духовної відкритості й визнання культурного різноманіття. Таким чином, толерантність є моральною цінністю демократичного суспільства та важливою умовою гармонійного розвитку особистості й соціуму.

Відображення змісту та значимості поняття толерантності як морального ідеалу надав американський філософ П. Ніколсона, для якого толерантність виступає самостійною цінністю та наділена шістьма основними характеристиками:

– відхиленням – від того, що для суб'єкта толерантності видається стандартним та належним;

– важливістю;

– незгодою, яку висловлює суб'єкт толерантності;

– владою, яка є у суб'єкта і яку він може використати для придушення чи знищення предмету незгоди;

– невідторгненням, тобто дозволом на існування особливості;

– благістю – толерантність – це благо [38].

Згідно з Декларацією принципів толерантності ЮНЕСКО (1995 р.), толерантність – це «повага, прийняття і правильне розуміння багатого розмаїття культур нашого світу, форм самовираження і способів вияву людської індивідуальності». У цьому контексті толерантність виступає як основа демократичного співжиття, що має формуватися з раннього дитинства. [17].

З позиції І. Беха, «лише оволодівши разом з педагогом технологією створення певної духовної цінності, вихованець набуває в такий спосіб дієвих засобів для духовного самовиховання як відповідного саморозвитку. Без такої спільної діяльності твердження про те, що вихованець у підлітковому віці здатен до самовиховання і розгортає цей процес шляхом самонаказу, здається таким, що не відповідає дійсності» [4].

Праці Т. Гурової розкривають термін «толерантність» здебільшого в значенні: терпимості – це терпимість суб'єкта стосовно іншого суб'єкта, тобто толерантність заснована на співпереживанні; стійкості – це характеристика фізіологічної, психологічної та соціальної стійкості індивіда стосовно різноманітних впливів; особистісної цінності та поведінкового орієнтиру, яка є метою активності особистості; основи та регулятивного механізму спілкування, зокрема комунікативна толерантність, що характеризує власне процес спілкування зсередини та відображає взаємини суб'єктів спілкування; способу подолання антагонізму, добровільним, усвідомленим придушенням відчуття неприйняття, викликаного зовнішніми та внутрішніми властивостями «іншого»; адаптації – умови та форми успішної соціально-психологічної адаптації людини, заснованої на регуляції поведінки та діяльності під час взаємодії з різними факторами оточуючого середовища; інтегративної характеристики особистості як цілісного, комплексного особистісного утворення, що об'єднує різноманітні особистісні риси та особливості їх прояву [16].

Також існують наявні розроблення щодо способів формування толерантності в сучасному освітньому середовищі. Так, для формування рис толерантної особистості дослідник Є. Кулик пропонує застосовувати такі форми організації пізнавальної діяльності молоді: літературні конкурси, вечори, диспути, лекції, виставки, показ тематичних науково-популярних та навчальних фільмів [27].

Толерантність носить в собі вагомий життєствердний потенціал (багатоманітній неповторний індивідуальний прояв) поваги до прав та свободи, людинолюбства, ідеалів, поглядів, вибору, відповідальності тощо. Завдяки

толерантності кожний може упорядковувати своє життя та брати участь у суспільних справах. Людина, яка має високі моральні та інтелектуальні властивості, згідно зі своїми цінностями може діяти самостійно та вносити певні зміни у свою поведінку під час соціальних взаємин, що може нести для суспільства певне моральне задоволення. Як наслідок цього можна сказати про наявність моральних основ толерантності [54].

Толерантність як якість особистості проявляється у взаємоповазі і доброзичливості людей, толерантному ставленні до соціальних груп рівноправності, свободі, в можливості слідувати традиціям своєї культури і в той же час солідарності у вирішенні спільних проблем.

Сучасний заклад дошкільної освіти потребує цілісного навчання дітей, результативного спілкування, співпраці, використання інноваційних технологій, уміння приймати самостійні рішення, вирішувати конфлікти, критично мислити та інше. На цей час збільшилася тенденція агресивності, нетерпимості серед дітей дошкільного віку, що в деякій мірі може означати те, що не завжди освітній процес зорієнтований на потреби суспільства [12].

Отже, даний термін використовується по відношенню до поведінки людини, є базовим для виховання толерантної особистості. Таким чином, аналіз наукової літератури виявив, що толерантність – багатоаспектне поняття, розглядається як моральна якість особистості, яка виявляється у характерній поведінці, вчинках та стосунках з оточуючими. Супроводжується формуванням певних моральних позицій.

В умовах глобалізації, міграції та міжкультурних контактів толерантність стає моральною нормою, практичною необхідністю для збереження соціальної злагоди та побудови мирного суспільства.

1.2 Психолого-педагогічні дослідження з проблеми виховання толерантності у дітей дошкільного віку

Психолого-педагогічна наука розглядає дошкільне дитинство, як важливий етап розвитку особистості, коли найбільш інтенсивно формуються комунікативні навички, соціальні емоції, здатність до співпереживання й прийняття до різноманітності. У працях вітчизняних і зарубіжних дослідників наголошується, що толерантність у дошкільному віці виступає, як соціальна норма, особистісна якість, що виявляється у повазі до ровесників, уміння співпрацювати та вирішувати конфлікти мирним шляхом. Дослідження психологів і педагогів дають змогу виокремити основні напрями формування толерантності – розвиток емпатії, створення освітнього середовища, організація ігрової та спільної діяльності, приклад вихователя та батьків. Аналіз психолого-педагогічних праць дозволяє окреслити сутність поняття «толерантність» у контексті дошкільного виховання, визначити ефективні умови, засоби й методи її виховання у дітей дошкільного віку.

У Базовому компоненті дошкільної освіти зазначено, що на кінець старшого дошкільного віку діти мають оволодіти елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин, умінням дотримуватись їх під час спілкування, здатністю взаємодіяти з людьми, які їх оточують: узгоджувати свої дії і поведінку з іншими; усвідомлювати своє місце у соціальному середовищі; позитивно сприймати себе. З'являються вміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях [1].

Дошкільний вік є найбільш сприятливим періодом розвитку толерантності у дітей. Як зазначає Н. Скрипник, саме в цей період у дитини відбувається перехід від егоцентризму до коцентрації як передумови знаходження свого місця в системі можливих точок зору, встановлення між іншими людьми та власним – Я, системи спільних і взаємних стосунків [48].

Підтвердження цієї думки знаходимо у працях І. Беха, Н. Гавриш, О. Кононко, К. Крутій, Т. Поніманської, які частково досліджували проблему виховання толерантності у дошкільників. Виховання толерантності, на думку О. Матієнко, це цілеспрямована організація позитивного досвіду толерантності

щодо взаємодії з іншими людьми, незалежно від нашого ставлення до них [34]. У дошкільний період слід закладати толерантність як одну з основ особистісних якостей дитини, пояснювати значення позитивного спілкування, толерантних міжособистісних відносин.

Дослідження науковців підкреслюють важливість цілеспрямованого виховання толерантності у дітей, яке полягає у розвитку позитивного досвіду взаємодії та вмінні сприймати і поважати інших. Отже, закладення основ толерантності в дошкільному віці стає важливою передумовою гармонійного особистісного розвитку та соціалізації дитини.

Основними проявами толерантності в системі освіти вітчизняна дослідниця О. Докукіна вважає: довірче співробітництво – встановлення в освітньому закладі відносин взаєморозуміння і взаємної вимогливості між адміністрацією, педагогами, з одного боку, і вихованцями, з іншого; екологію взаємовідносин – забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в закладі дошкільної освіти як основи формування толерантного середовища; формування почуття власної гідності, самоповаги, поваги до оточення, народів, незалежно від соціальної належності, національності, раси, культури, релігії; синергетизм, що забезпечує розвиток особистості, є його джерелом і рушійною силою; творчість, що забезпечує реалізацію варіативних підходів до встановлення толерантних відносин і аналізу ситуації взаємодії [19].

Вітчизняна дослідниця Л. Чередник проблеми виховання толерантності узгоджує принципи толерантності, розроблені міжнародними організаціями та поширеними в країнах Європи, з напрацюваннями вітчизняних педагогів та концептуальними засадами Нової української школи, і робить висновки щодо чіткої номенклатури принципів: ненасильництва – налаштованість на запобігання конфлікту, а у разі його виникнення розв’язання без застосування відкритого примусу; свободи – право на здійснення вибору позиції, аргументів, способів доведення та висловлювання думки; самостримання – уміння примусити себе вислухати іншого, прийняти його погляди, визнати аргументи, зберігати рівновагу; «законослухняність» – дотримання існуючих норм, правил,

традицій, а не тиску сильнішого чи формальної більшості; сприйняття іншого – повага до різних проявів іншого [55].

Мету формування толерантності у дітей виділяє В. Ляпунова, це: виховання потреби й готовності до конструктивної взаємодії з людьми і групами людей незалежно від їх національності, соціальної або релігійної приналежності, світогляду, стилів мислення і поведінки. Автор зазначає, що виховання толерантності спрямоване на створення умов для усвідомлення дітьми особистісно-значущого змісту толерантності як загальнолюдської і соціокультурної цінності та трансформації її в принцип, який визначає поведінку особистості [29]. Досягнення цієї мети можливе за умови вирішення окремих завдань, які об'єднані у два пов'язані між собою блоки:

– виховання у дошкільників миролюбності, прийняття й розуміння інших людей, уміння позитивно з ними взаємодіяти;

– створення толерантного середовища в суспільстві й у сфері освіти [29].

Таким чином, виховання толерантності у дітей дошкільного віку постає, як цілеспрямований процес, що передбачає єдність принципів, змісту та умов освітнього середовища і спрямований на повноцінний розвиток особистості та її соціалізацію. Вчена Н. Скрипник виділила типи взаємодії (рис. 1.3).

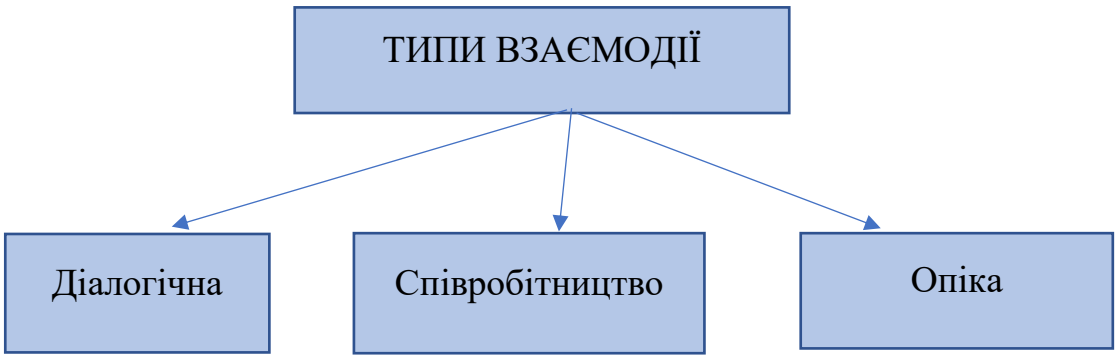

Рисунок 1.3 − Типи взаємодії за Н. Скрипник

Отже, розглянемо їх детальніше. У діалогічній взаємодії виявляється власна індивідуальність особистості і пізнається своєрідність іншого. Всі ці характеристики є основою толерантності. Умінню вести діалог необхідно навчати з раннього дитинства, бо воно є першоосновою позитивного соціального

досвіду.

Співробітництво реалізується тоді, коли обидва партнери з'ясовують цілі один одного і бажають знайти рішення, що задовольняє обох. Це рівень толерантної поведінки, який характеризується такими ознаками:

– контактність (уміння знаходити спільні теми для обговорення та розуміння одне одного); здатність до компромісу, який пов'язаний з установкою на відхід від своїх вимог у конфлікті на якісь заздалегідь продумані позиції;

– ввічливість;

– терпимість;

– довірливість;

– соціальна активність;

– поступливість як прийняття позицій партнера.

Опіка також є тим типом взаємодії, який співвідноситься з толерантною поведінкою. Мається на увазі турбота про людину, яка не принижує її гідність. Цей тип взаємодії можливий тоді, коли кожен учасник взаємодії сприймає один одного і терпимо ставиться один до одного. Він характеризується такими ознаками: емоційна стабільність; високий рівень емпатії; соціальна активність; уміння прийти на допомогу [50].

Отже, толерантна поведінка у взаємодії проявляється перед усім через уміння вести діалог, знаходити спільні рішення та враховувати позицію іншого. Важливо, що співробітництво та опіка, будучи різними формами толерантної взаємодії, будуються на довірі, взаємній повазі, готовності до компромісу й підтримки. Такі риси виховують соціальну компетентність та внутрішню культуру особистості. На нашу думку, систематичне виховання в дітей здатності до діалогу, співробітництва та турботливого ставлення до інших має стати головним завданням освітнього процесу. Адже саме ці якості забезпечують готовність дитини до конструктивних міжособистісних відносин у майбутньому. Толерантність потребує цілеспрямованого педагогічного впливу, який допоможе дитині усвідомити цінність поваги, терпимості та взаєморозуміння у спільному житті.

Основними аспектами формування толерантності О. Грива вважає:

– Формування самосвідомості через освіту і виховання; використання конкретних методів і прийомів. Мета: формування толерантної самосвідомості, ціннісних установок на толерантне спілкування, інших позитивних соціальних установок.

– Виховання почуттів за допомогою механізмів співпереживання, співчуття. Мета: створення емоційної готовності до толерантного існування.

– Формування поведінкових моделей. Мета: формування навичок толерантної поведінки, звичок [14].

Вчена Н. Скрипник виокремлює чотири групи системи педагогічних засобів виховання толерантності у дошкільнят:

1 група – об'єкти матеріальної та духовної культури: усна народна творчість, художня література, наочні засоби виховання;

2 група – спеціально організована педагогом діяльність вихованців: гра, навчально-пізнавальна діяльність, спілкування, трудова діяльність;

3 група – методи виховання: методи формування свідомості особистості (розповідь, пояснення, роз'яснення, умовляння, етична бесіда, навіювання, диспут, особистий приклад); методи організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки (вправа, доручення, вимога, привчання, ситуації); методи стимулювання поведінки й діяльності (змагання, заохочення й покарання); активні методи (казко-терапія, арт-терапія, гральна практика);

4 група – форми роботи: загальні заходи закладу дошкільної освіти, свята, ігри, гуртки, секції, клуби, дитячі організації [49].

Науковиця О. Максимова зазначає, що для 5-6 річної дитини міжособистісна толерантність передбачає уміння без крику і сварок домовлятися, ввічливо поводитися, вислуховувати до кінця думку іншого, розуміти його почуття, настрій; якщо необхідно, то поступатися і чекати; ділитися іграшками, спокійно розмовляти, не порушувати хід гри галасливим вторгненням. Дитина повинна уміти проявляти до товариша увагу, ввічливість і дбайливість (дякувати за надану допомогу, вибачатися у разі помилки, просити

дозволу на певні дії у разі потреби тощо [33].

Зважаючи на те, що толерантність – це моральна категорія, її виховання здійснюється в означеному напрямку. О. Кульчицька зазначає, що виховання тільки тоді може дати бажаний результат, коли вплив на свідомість дитини поєднується з наполегливою і кропіткою роботою щодо організації вправляння дітей у моральній поведінці. Хороша поведінка дитини, зазначає автор, лише тоді перетворюється на внутрішню потребу, коли вона буде міцно пов'язана з її моральними почуттями [28].

На нашу думку, виховання толерантності у дошкільному закладі повинно будуватися на створенні такого середовища, де кожна дитина зможе на практиці пережити досвід взаємоповаги, співчуття та доброзичливості. Тільки в такому випадку толерантність стане природною складовою характеру й поведінки дитини.

Вчені Л. Капітан, В. Дума зазначають, що розвиток толерантних взаємостосунків старших дошкільників – це процес формування під впливом спеціально створених педагогічних умов особистості дошкільника, здатної до свідомих характерних проявів (безкорисної турботи та чуйності; доброзичливих емоційних проявів та емпатії; рівноправного та поступливого ставлення до оточуючих; позитивного прийняття себе та стриманого відстоювання своїх позицій), які виявляються у спілкуванні, вчинках та спільній діяльності [23].

Визначила умови, що впливають на результат формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти В. Ляпунова: досвід спілкування з дорослими і дітьми, досвід індивідуальної діяльності та розумовий розвиток дитини [30].

Описуючи досвід спілкування з однолітками, автор зазначає, що у спільній грі та спілкуванні з однолітками в дошкільному віці відбувається окреслення дитиною позиції «іншого» як відмінної від своєї власної. У той час як дорослий протягом усього дитинства залишається недосяжним еталоном, ідеалом, до якого можна лише прагнути, однолітки виступають для дитини як «порівняльний матеріал». Поведінка і дії інших дітей (у свідомості дитини – «таких же, як вона»)

як би винесені для неї назовні і тому легше усвідомлюються і аналізуються, ніж свої власні. Під індивідуальним досвідом дитини, науковець розуміє сукупний результат розумових і практичних дій, які дитина сама використовує в навколишньому світі. Важливість розумового розвитку дитини забезпечує здатність усвідомлювати факти свого внутрішнього і зовнішнього життя, узагальнювати свої переживання [30].

У наукових джерелах, що стосуються психології, педагогіки й толерантності, надається увага умовам виховання толерантності в освітньому середовищі ЗДО:

1. Створення толерантного простору закладу дошкільної освіти, в якому кожна дитина, незалежно від етнічної приналежності, буде почуватися комфортно, захищено і буде здатний до відкритого взаємодії з навколишнім світом. Педагогічний колектив є модель, за якою дитина може сформувати своє уявлення про колектив дорослих, про способи, прийоми спілкування та взаємодії.

2. Підготовка вихователя закладу дошкільної освіти відповідна цілям та завданням толерантного виховання. Від особистісного потенціалу педагога, його професійних знань та вмінь, від його переконань, поглядів, світогляду залежить ефективність, продуктивність спілкування та спільної діяльності. Педагог повинен мати такі якості:

– загальна національна культура педагога, культура співробітництва та взаємодії;

– глибоке знання національної культури, прояв її у поведінці;

– професійна майстерність; освоєння нових прийомів роботи;

– психологічна установка на толерантність, етнокультурне спілкування;

– ставлення до дитячого колективу як вільної спільності однодумців;

– прагнення до самоаналізу та саморозвитку.

3. Застосування в роботі з дітьми педагогічних технологій, орієнтованих в розвитку толерантності. До такого роду технологій відносяться особистісно-орієнтовані технології, такі як: діалог, дискусія, співпраця.

4. Взаємодія педагогів та батьків дітей у вихованні толерантності. Значення сім'ї у формуванні толерантної свідомості та поводження дитини важко переоцінити. Батьки є першими та основними вихователями дітей, і неможливо сформувати толерантність у дитини, як і будь-яка інша якість, якщо вони не є союзниками педагогів у вирішенні цієї проблеми.

Атмосфера відносин у сім'ї, стиль взаємодії між батьками, між родичами, дітьми істотно впливають формування толерантності в дитини. В основі взаємодії педагогів та батьків лежать принципи взаємної довіри та поваги, взаємної підтримки та допомоги, терпіння та терпимості щодо відношенню один до одного. Робота вихователів з батьками по формуванню толерантності у дітей має проводитися з урахуванням особливості сім'ї та сімейних взаємин.

5. Розробка та впровадження у педагогічну практику дошкільних установ спеціальних програм з формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку [49].

Погоджуючись із думкою науковців, наголосимо, що ключовим чинником виховання толерантності є єдність впливів сім'ї та закладу дошкільної освіти. Жодне педагогічне виховання не буде результативним без підтримки сімейного середовища, де дитина отримує перший і найважливіший досвід взаємодії. Таким чином, виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку має розглядатися, як спільна місія вихователів і батьків, спрямована на становлення відкритої, доброзичливої та соціально активної особистості.

Показниками сформованості толерантного ставлення у старших дошкільнят до однолітків є:

– єдність з іншими як прийняття однолітка;

– рівноправність між дітьми – сприйняття однолітка як самого себе та позитивне оцінювання його процесів;

– готовність надавати вербальне чи практичне сприяння однолітку як вираження співчуття та надання вербальної або практичної допомоги однолітку при його утрудненнях.

Роль педагогічного колективу у формуванні толерантності дошкільника

дуже висока. У дошкільній установі слід створити сприятливий соціально-психологічний клімат як основу формування толерантного простору Педагога часто називають «душею освітнього процесу». Від його особистісного потенціалу професійних знань та умінь, від його переконань, поглядів, світогляду залежить ефективність, продуктивність спілкування та спільну діяльність. Важко уявити, що нетерпимий до іншим педагог зможе виховати у дитини толерантне ставлення до інших людям, до інших культур.

Головними якостями, якими повинен відповідати педагог у вихованні толерантності в дітей є його вірність загальнолюдським цінностям, духовне багатство та демократизм. Найважливішою якістю педагога у роботі з дитячим колективом є емпатія – здатність розуміти та відчувати дитину. Крім того, педагог повинен володіти спеціальними технологіями взаємодії з дитячим колективом. До таких технологій відносяться особистісно орієнтовані технології, такі як діалог, дискусія, співпраця [49].

Аналіз наукових психолого-педагогічних джерел засвідчив, що дошкільний вік є сенситивним періодом для формування основ особистості дитини, зокрема її толерантної поведінки. У цьому віці закладається фундамент подальшого соціального розвитку, а провідними віковими особливостями виявів толерантності є відкритість до інших, справедливе ставлення до ровесників, здатність до співпереживання та прагнення допомогти. Уточнено сутність поняття «виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку» – як цілеспрямований процес формування особистості, здатної до усвідомлених проявів толерантної поведінки. Така поведінка виявляється у безкорисливій турботі й чуйності, доброзичливому емоційному реагуванні, емпатії, рівноправному та поступливому ставленні до оточення, позитивному самосприйнятті та вмінню стримано відстоювати власну позицію. Ці риси реалізуються в міжособистісному спілкуванні, поведінці та спільній діяльності дітей, є актуальним напрямком у сучасній практиці виховання і потребує розробки відповідних виховних методик і технологій.

1.3 Національні цінності як засади виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку

У сучасному освітньому просторі зростає потреба у формуванні в дітей дошкільного віку здатності жити в полікультурному суспільстві, приймати іншу думку, поважати культурні, мовні, етнічні, релігійні та соціальні відмінності. Ця здатність – толерантність – визначається як риса поведінки, ціннісна орієнтація особистості. Формування толерантної поведінки має ґрунтуватися на системі національних цінностей, що становлять духовно-культурний фундамент суспільства та особистості.

Національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття дітьми соціального досвіду, формування у дітей потреби та уміння жити в громадському суспільстві. Кожен народ протягом своєї історії виробляє свою систему цінностей, що віддзеркалює його характер, соціально-економічний стан, політичний устрій тощо. Радикальні зміни в житті народу завжди супроводжуються переоцінкою цінностей, що веде до зміни світогляду.

За визначенням В. Войтенка, Л. Грицюк і М. Каратаєва [8] національне виховання – це процес формування і самовиховання особистості, яка розвивається гармонійно, має високий рівень освіти, проявляє соціальну активність та національну свідомість. Воно передбачає залучення людини до глибоких аспектів національної культури і духовності, що відзначається глибокою громадянською відповідальністю, високими інтелектуально-творчими та духовними якостями. Така особистість володіє родинними та патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю та ініціативою.

Слушною є думка Н. Михальченко [37], який зазначає, що головною метою національного виховання є передача молодому поколінню багатства соціального досвіду, культурної спадщини, соціальної ментальності та особливого світогляду

народу. Національне виховання служить основою для формування особистісних якостей громадянина України. Воно спрямоване на розвиток таких аспектів, як національна самосвідомість, духовність, мораль, художньо-естетична культура, трудова етика, фізичний розвиток, правова обізнаність та екологічна свідомість. Крім того, національне виховання покликане розвивати індивідуальні здібності і таланти кожної особистості. За цим визначенням, найважливішою громадською рисою особистості є її готовність до національної самовідданості, патріотичних почуттів до України, готовності служити і працювати на благо своєї країни.

Метою виховання на засадах національних цінностей є надання допомоги дітям у пізнанні та засвоєнні моральних та духовних цінностей, які відповідають стратегічній меті розвитку суспільства, забезпечують гармонію взаємин людини з соціальним і природним середовищем.

Науковиця Т. Бутківська визначила, що цінності або історичні утворення становлять основу життєдіяльності людини. У сучасному розумінні цінності – це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які мають задовольняти певні потреби людей. У працях Т. Бутківської наголошується, що, існування та функціонування цінностей пов’язані з особливою здатністю людської свідомості – відображати та фіксувати значення тих чи тих духовних або матеріальних, реальних або уявних об’єктів для задоволення потреб людини, реалізації її інтересів [6].

Цінності є моральними орієнтирами, які визначають поведінку людини. У кожної особистості існує власна, унікальна ієрархія таких цінностей, що поєднує її внутрішній світ із соціальним середовищем. Ці особисті цінності виявляються у формі ціннісних орієнтацій — ключових елементів внутрішнього світу людини, сформованих її життєвим досвідом та переживаннями. Саме вони допомагають відрізнити важливе від незначущого.

Система цінностей відображає як індивідуальну сутність людини, так і духовну основу спільноти, визначаючи напрямок їх дій та вчинків. Оскільки цінності мають ідеальний характер, вони насамперед ґрунтуються на визнанні та вірі. Це і є однією з їхніх найхарактерніших рис: вони стосуються глибинних

аспектів людської душі, які не завжди піддаються логічному осмисленню.

Отже, цінності — це ієрархія ідеалів, базових уявлень і цілей, що визначають сенс життя суспільства і людини. Їх можна розглядати як на рівні індивідуального життя, так і в контексті загальносуспільного буття. Проте саме в останньому випадку вони стають своєрідним еталоном, на який має орієнтуватися виховання.

Вчені І. Бех, О. Вишневський, О. Сухомлинська, Л. Хомич поділяють цінності на національні та загальнолюдські. Л. Чупрій визначає як ті, що «не пов'язують ні з конкретним суспільством, ні з культурою, ні навіть з конкретним історичним періодом» [57]. Під пріоритетними загальнолюдськими цінностями розуміють самоцінність людини і людського життя, любов, сім'ю, дітей, щастя, волю, рівність, справедливість, мир.

На думку Н. Чиренко, «такі якості особистості, як совісність, честь, жалісливість, співчуття, милосердя, гуманність, миролюбність, взаємодопомога, почуття власної гідності також вважаються загальнолюдськими цінностями» [56]. Вони не виникають спонтанно, а передаються через традиції, звичаї, побут, мораль, спосіб життя, моральний та творчий досвід людей. Можна припустити, що національними є ті цінності, які притаманні певній нації, відображають рівень її культурного та духовного розвитку.

Власну систему цінностей запропонував О. Вишневський. Схематично ієрархію цінностей показано так: людина – родина – громада – нація (держава) – все людство. Кожна з цих ланок виробляє для себе певну групу цінностей:

1. Абсолютні вічні – мають універсальне значення та необмежену сферу застосування і носять загальнолюдський характер (доброта, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість).

2. Національні – є значущими для одного народу і не завжди поділяються іншими народами. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До цієї групи цінностей відносяться такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять.

3. Громадянські – ґрунтуються на визначенні рівності людей і знаходять своє застосування в демократичних суспільствах та в житті громад, які визначають принципи демократії. Це поняття прав і свобод людини, ідеї соціальної гармонії, повага до закону тощо. Їх антиподами є проповіді расизму, класової ненависті.

4. Сімейні – моральні основи життя сім'ї: стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей та про інших членів сім'ї, пам'ять про предків.

5. Цінності особистого життя – мають значення щонайперше для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, напрям зусиль, її господарський успіх, стиль тривалого життя [7].

На нашу думку, формування толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку потребує виокремлення груп цінностей, що мають бути інтегровані у виховний процес:

– Національні цінності: виховання патріотизму, збереження історичної пам'яті, готовність захищати Батьківщину; любов і повага до рідної мови, культури, традицій, національних свят.

– Громадянські цінності: формування прагнення до соціальної злагоди, справедливості у міжетнічних взаєминах, повага до культурного надбання інших народів, здатність приймати різні думки за умови їх відповідності загальнолюдським і національним ідеалам.

– Сімейні цінності: турбота про дітей і старших членів родини, шанування предків, підтримка гармонійних, довірливих стосунків у родині; дотримання народних традицій, взаємна повага між поколіннями, відповідальність за благополуччя кожного члена родини, гостинність.

– Особистісні цінності: розвиток внутрішньої свободи, самоповаги, волі (самодисципліни, наполегливості), здатність до самоконтролю, терпимості, слухання й розуміння інших; дотримання моральних норм, відповідальність у роботі, партнерстві, збереженні довіри.

– Валео-екологічні цінності: дотримання особистої та соціальної гігієни,

усвідомлення єдності з природою, формування любові та бережливого ставлення до всього живого, що оточує.

Визначний український педагог Р. Павелків переконаний, що правильно організована система вивчення національних ідеалів, традицій, звичаїв, що базується на національному світогляді та ідеології народу, сприятиме формуванню цілісної, національно-відомої особистості з почуттям власної гідності та високими моральними якостями, що слугують складовими толерантності [40].

Дошкільний вік є дуже важливим періодом у становленні особистості. У цьому віці формується перша свідомість і самосвідомість, і розпочинається процес особистісної ідентифікації, коли дитина усвідомлює себе як частину чогось великого. Зокрема, І. Бех [3] висловлює важливість виховання дітей з самого народження та впливу цього виховання на їхню подальшу особистість. Науковець підкреслює, що дошкільне дитинство визначає формування соціальних мотивів і важливість національної спрямованості у процесі виховання, що включає в себе виховання любові до рідної землі, культури та ідентичності.

Дослідниця Н. Гавриш підкреслює, що інтеграція національного змісту в дошкільну освіту розвиває соціальну компетентність дітей, формує повагу до інших, а також готовність до мирного співіснування [11].

У процесі навчання та виховання в закладах дошкільної освіти дитина поступово засвоює національні цінності, вироблені народом і людством. Це сприяє формуванню важливих рис характеру, таких як патріотизм, громадянська свідомість, міжнаціональна повага. Ефективність цього процесу значно підвищується завдяки використанню етнокультурних засобів (рис. 1.4).

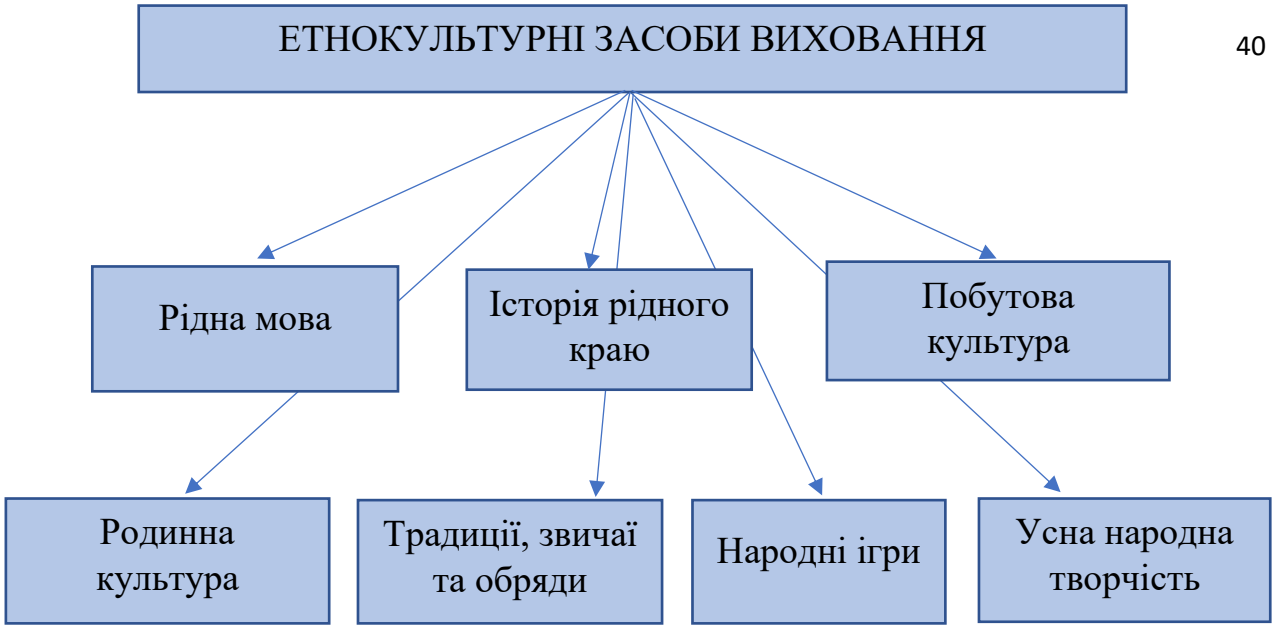

Рисунок 1.4 – Етнокультурні засоби виховання

Розглянемо ці засоби детальніше.

Рідна мова є основою національної ідентичності, ключовим засобом, через який дитина долучається до духовної спадщини свого народу та універсальних цінностей людства.

Історія рідного краю допомагає дітям усвідомити тяглість поколінь, виховує історичне мислення, формує громадянську позицію та почуття патріотизму. Знання про багатонаціональні зв'язки в історії України сприяє розвитку міжетнічної толерантності.

Побутова культура знайомить дітей із життям і працею попередніх поколінь: як зводили житло, обробляли землю, розвивали ремесла. Ці знання формують повагу до праці, історичної спадщини, а також сприяють вихованню морально-етичних якостей, зокрема толерантності.

Родинна культура відіграє важливу роль у формуванні прив'язаності до родини, поваги до старших, усвідомлення зв'язку поколінь. Колискові пісні, народні прислів'я, сімейні традиції закладають перші уявлення про духовність, моральність і гармонійні взаємини в родині.

Народні традиції, звичаї та обряди – невід'ємна складова культурного надбання, що виховує в дітей естетичне чуття, моральні орієнтири й ідентичність. Їх педагогічна цінність у формуванні духовно-моральних якостей підтверджена численними дослідженнями.

Народні ігри – дієвий засіб соціального виховання, що сприяє розвитку позитивних рис характеру, зокрема доброзичливості, справедливості, дружності. Через ігри формуються навички взаємодії, співпраці з однолітками, взаємоповаги, що є основою толерантності.

Усна народна творчість (фольклор) — джерело народної мудрості, у якому закладено морально-етичні орієнтири: чесність, скромність, працьовитість, турботливість, повага до старших. Ці образи й афоризми глибоко впливають на емоційний світ дитини й залишаються в її пам’яті як приклади для наслідування.

Алгоритм формування толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку містить три основні компоненти, кожен із яких має свої критерії та відповідні показники:

– Ціннісно-пізнавальний компонент передбачає ознайомлення дітей з поняттями моральних цінностей, етичних норм і важливих якостей особистості. Діти отримують знання про значення цих понять у житті людини та їхню роль у взаємодії з суспільством.

– Емоційно-оцінний компонент відображає, як діти емоційно реагують на засвоєні цінності, як вони їх сприймають та переживають. У процесі виховання важливо простежити, як моральні орієнтири впливають на внутрішній світ дитини, її почуття та ставлення до інших.

– Діяльнісний (поведінковий) компонент показує, наскільки дитина здатна застосовувати отримані знання на практиці — у щоденних вчинках, поведінці, взаєминах з однолітками й дорослими. Тут важливо виявити, чи стали ці цінності частиною її особистої норми.

У результаті аналізу національних цінностей, як чинника формування толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку встановлено, що саме в цьому віковому періоді закладаються основи соціальної компетентності, моральних орієнтирів і ставлення до інших людей. Виховання дітей у дусі національних традицій, поваги до рідної культури та мови, залучення до обрядів, фольклору й народних звичаїв сприяє розвитку емпатії, доброзичливості, відкритості та терпимості.

Результати педагогічної роботи засвідчують, що впровадження у виховний процес змісту, заснованого на національних цінностях, створює умови для формування в дітей позитивного ставлення до різних точок зору, здатності до співпереживання, вирішення конфліктів мирним шляхом і поваги до культурного розмаїття. Таким чином, національні цінності виступають засобом збереження культурної ідентичності та ефективним інструментом виховання толерантної особистості вже на етапі дошкільного дитинства.

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ НА ЗАСАДАХ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

2.1 Стан сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку

Формування основ толерантної поведінки є важливою складовою виховного процесу в закладах дошкільної освіти, оскільки саме в старшому дошкільному віці створюються передумови для розвитку моральної свідомості, емпатії, поваги до інших та здатності до конструктивної взаємодії. Цей період характеризується підвищеною сприйнятливістю дитини до соціального впливу та активно формується її ставлення до себе й до оточення. Аналіз стану сформованості толерантності на цьому віковому етапі дає змогу виявити характерні особливості її прояві, визначити наявні тенденції в поведінці дітей, а також оцінити ефективність педагогічних умов, у яких відбувається виховання. Результати такого аналізу є підґрунтям для подальшої розробки та впрвадження цілеспрямованої педагогічної діяльності, спрямованої на розвиток у дошкільників позитивного соціального досвіду, доброзичливості та поваги до інших.

З метою виявлення рівня сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку було проведено констатувальний етап для педагогічного дослідження. Він передбачив діагностику основних проявів толерантної поведінки у дітей 5-6 років, а також аналіз умов, що сприяють або перешкоджають формуванню цієї якості.

Для збору емпіричних даних використовувалися методи спостереження, індивідуальні бесіди з дітьми, діагностичні ігрові ситуації, а також опитування вихователів.

З метою діагностування визначено шкалу критеріїв і рівнів досягнень оцінки толерантності дітей старшого дошкільного віку. Критерії оцінки виховання – ознаки, на основі яких можна зробити висновок про рівні вихованості людини, оцінити результати виховного впливу [24].

Критерії і рівні толерантності розроблено на основі досліджень В. Бойченко [5], Л. Врочинської [10], О. Гордійчук [13]. Критеріями вихованості толерантності дітей старшого дошкільного віку визначено: когнітивний (знання про сутність толерантності); емоційно-ціннісний (толерантні почуття й ціннісні орієнтири); діяльнісний (толерантна вчинкова діяльність) (табл. 2.1) [46].

Таблиця 2.1 − Критерії та показники толерантності дітей старшого дошкільного віку

Критерії	**Показники**
Когнітивний	– знання про самого себе як представника певної спільноти (сім'ї, групи ЗДО, країни), про свою країну, її символи, національні звичаї й традиції; – уявлення про національну культуру інших країн; – вміння диференціювати прояви добра і зла у вчинках та поведінці однолітків і дорослих.
Емоційно-ціннісний	– адекватність емоційних відгуків на почуття й емоції інших людей; – здатність до емпатійного співпереживання; – поціновування оточуючих (людей/дітей), толерантне ставлення до їхніх думок, почуттів, поглядів, ідей.
Діяльнісний	– вміння здійснювати міжособистісну взаємодію на засадах поваги та партнерства; – культура поведінки, що виявляється у дотриманні норм моралі у щоденних вчинках і діяльності; – рефлексія, як здатність передбачати наслідки своїх дій і висловлювань.

На основі визначених показників та критеріїв розроблено рівні вихованості толерантності: високий, середній, низький.

Низький рівень вихованості толерантності характерний для дітей, у яких відсутні або незначний обсяг уявлень про цінності толерантності, відсутні

вміння вирізняти межі толерантної (інтолерантної) поведінки. У них спостерігаються вибіркові знання про суспільні норми й правила поведінки та уявлення про свою етнічну належність, відсутній інтерес до пізнання. Діти цього рівня здебільшого нестримані, їм притаманні епізодичні вияви толерантності в конкретній ситуації щодо окремого індивіда, спостерігається небажання взаємодіяти з оточуючими.

Середній рівень вихованості толерантності характерний для дітей, у яких несистемні уявлення про суспільні норми й правила поведінки, знання про норми толерантності носять розрізнений характер, орієнтири знаходяться на етапі формування; ситуативно-емоційне ставлення до відмінностей інших людей, у дітей цього рівня, залежить від зовнішніх обставин, самовладання, емпатія, стриманість носять епізодичний характер, залежно від зовнішніх чинників. У взаємодії з оточуючими не завжди знаходять компроміс, визнають толерантну поведінку зі сторони інших, однак власну толерантність виявляють вибірково.

Високий рівень вихованості толерантності характерний для дітей, у яких сформовано фактичні уявлення про суспільні норми толерантності, суспільні норми й правила поведінки; наявна етнокультурна компетентність; чітко виражений пізнавальний інтерес. Діти цього рівня демонструють емоційно стійке позитивне ставлення до оточуючих, виявляють емпатію, толерантне ставлення до інших людей (дітей), стриманість до протилежних думок [46].

Дослідження стану сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку проводилося на базі закладу дошкільної освіти м. Запоріжжя, зокрема спеціального закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 232 «Сіренький зайчик» Запорізької міської ради – 30 дітей. Обсяг вибірки склав 30 дітей.

Шляхом випадкової вибірки діти були розділені на дві групи з однаковою кількістю осіб в кожній: експериментальна група (ЕГ) – 15 дітей, контрольна група (КГ) – 15 дітей.

Вияв ступеню сформованості толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку здійснювалося за допомогою таких методик:

1. Методика «Будиночки для трьох поросят» (визначення справедливого та

доброзичливого ставлення до оточуючих);

2. Методика «Закінчи історію» (визначення ставлення до себе та інших);

3. Методика «Добрий – поганий вчинок» (визначення рівня сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку).

Першою для вивчення сформованості толерантності, справедливого та доброзичливого ставлення до оточуючих використовувалась методика «Будиночки для трьох поросят» (Додаток А). У роботі беруть участь 30 дітей.

Мета: виховувати у дітей старшого дошкільного віку толерантність, уміння співпрацювати, допомагати одне одному, формувати позитивне ставлення до друзі, розвивати творчість та дрібну моторику.

Дітям роздаються аркуші з контурами будиночків (3 види: солом'яний, з паличок, з цеглинок), солома, палички, маленькі вирізані квадрати з кольорового паперу (цеглинки), але розподілені вони не порівну: у когось всі цеглинки, але не має соломи, у іншого зовсім не має паличок. Дітям пропонується зробити будиночки для трьох поросят.

Вихователь може підказати дітям: якщо комусь чого-небудь не вистачає, то можна ділитися і обмінюватися між собою, якщо хтось упорався швидше, він може допомогти іншому. Також вихователь підкреслює: «Коли ми допомагаємо, робота стає цікавішою і легшою». Таким чином, виникає ситуація, коли дитина змушена переживати за свою роботу, але у той же час звертатися за допомогою, віддавати свої деталі, навіть якщо вони потрібні йому самому. За роботою дітей спостерігають і фіксують всі їхні вислови, дії, взаємостосунки, конфлікти і т. д.

У кінці роботи педагог пропонує всім разом оцінити роботи дітей і відібрати кращі. Педагог може навмисно критикувати гарні роботи, спостерігаючи за реакцією дітей – чи будуть вони виявляти незгоду із негативною оцінкою. У цій ситуації проявляється здатність і бажання дитини допомогти, зрозуміти та враховувати потреби іншого, уміння справедливо співпрацювати, находити компроміси у взаємодії, проявляється різна емоційна реакція на прохання інших дітей і почуття рівноправності та справедливості.

Дані оцінюються за двома основними напрямами у 3-х бальній системі:

1. Емоційна захопленість взаємодією із однолітками:

– 3 бали (високий рівень) – дитина жваво цікавиться роботою інших дітей, активно співпрацює і співпереживає, доброзичливо висловлює свої пропозиції, терпляче вислуховує бажання інших;

– 2 бали (середній рівень) – дитина періодично спостерігає за діями та прагненнями товаришів, включається у розподіл елементів, вислуховує пропозиції інших, але не враховує їх, діє відповідно своїх інтересів;

– 1 бал (низький рівень) – дитина споглядає на роботу товаришів, без прояву інтерес та бажання допомогти, згоди із діями дітей не виказує, конфліктує, заздрить іншим;

2. Характер стосунків та взаємодії із однолітниками:

– 3 бали (високий рівень) – дитина дозволяє користуватися всіма своїми елементами, не вимагає щось натомість, допомагає та підказує іншим, знаходить компроміси у суперечках, справедливо ділить елементи й радісно реагує на позитивні оцінки своєї та чужих робіт, може виказати незгоду із критико дорослого;

– 2 бали (середній рівень) – дитина не відмовляється допомогти, але лише після того як виконає свою роботу, погоджується з будь-якими оцінками дорослого, оцінює і хвалить лише свою роботу;

– 1 бал (низький рівень) – дитина дуже неохоче обмінюється елементами (робить це лише під тиском інших дітей і лише в обмін на інший елемент), відмовляється допомагати іншим, підтримує критику дорослого, відчуває свою перевагу, дає негативні оцінки чужим роботам, насміхається.

Ми визначили критерії оцінювання рівнів сформованості толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку: високий – 6 балів; середній – 4-5 балів; низький – 0-3 бали.

Таблиця 2.2 − Результати діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Будиночки для трьох поросят».

Рівні сформованості толерантності	**Експериментальна група (ЕГ)**		**Контрольна група (КГ)**	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	4	27	5	33,3
Середній	9	60	7	46.7
Низький	2	13	3	20

Отримані результати надали можливість констатувати, що більшість дітей в ЕГ (60%) та в КГ (46,7%) мають середній рівень сформованості толерантності, це свідчить, про часткове усвідомлення та вибіркове проявлення толерантної поведінки. Це означає, що діти вже володіють базовими уявленнями про доброзичливість, співпрацю, повагу да інших. Низький рівень сформованості толерантності виявлено в ЕГ (13%) та в КГ (20%), це свідчить про недостатній розвиток умінь взаємодіяти з іншими на основі поваги, емпатії та доброзичливості, а також про обмежені морально-етичні уявлення про стосунки в колективі. Також виявлено високий рівень сформованості толерантності в ЕГ (27%) та в КГ (33,3%). Це свідчить про зрілість соціально-морального розвитку, здатність усвідомлено, стійко та послідовно демонструвати толерантну поведінку у різноманітних ситуаціях спілкування.

Аналіз результатів нашого дослідження відображено на рисунку 2.1.

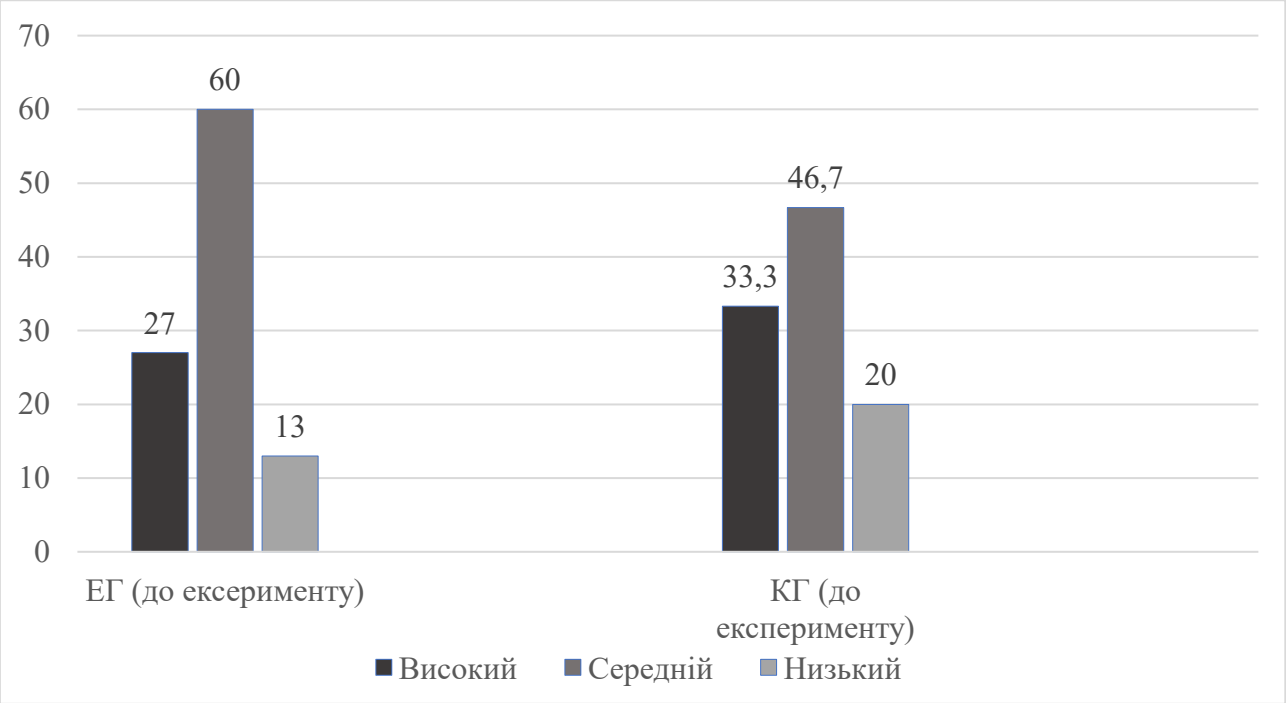

Рисунок 2.1 – Діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Будиночки для трьох поросят»

Для розширення даного дослідження нами також було проаналізовано отримані результати за методикою «Закінчи історію», вона цікава дітям, дозволяє аналізувати зміст та емоційний тон відповіді.

Мета: виявлення рівня сформованості ціннісних орієнтацій, емпатії та толерантності у дітей старшого дошкільного віку через їхні способи завершення запропонованих ситуацій.

Дітям розповідаються короткі оповідання, казки та життєві ситуації. Сюжети містять проблему або ситуацію з іншою людиною. Наприклад: «У групу прийшов новий хлопчик, він говорить іншою мовою. Діти гралися у конструктор…», «На майданчику дівчинка впала й розсипала іграшки. Інші діти…», «У садочку всі малювали сонечко жовтим, а Іван намалював синє. Діти сказали…». Завдання дитини – продовжити та завершити історію. Вихователь розповідає дитям історію: «Послухайте уважно, та скажіть, як би ви закінчили її?». Діти по черзі самостійно формулюють завершення. Якщо відповідь коротка, можна задати питання: «А що було потім?», «Як ти думаєш, почувався герой?».

У процесі роботи з дітьми організовується спостереження, що дозволяє зафіксувати їхні висловлювання, дії та характер спілкування.

За цією методикою проводиться аналіз за трьома рівнями прояву толерантності:

Високий рівень – завершення історії передбачає допомогу, прийняття, підтримку іншого. Є прояв емпатії («йому було сумно, тому діти його підтримали»). Відсутні ознаки агресії чи негативу.

Середній рівень – історія завершується нейтрально, дитина не виражає негативу, але й не пропонує активної допомоги. Толерантність частково проявлена, але пасивно.

Низький рівень – завершення історії містить відмову у взаємодії, неприйняття або осуд іншого. Можуть звучати фрази: «не треба було приходити», «ніхто з ним не грався». Переважають егоцентричні судження, відсутня емпатія».

Результати діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Закінчи історію» ми відобразили у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Результати діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Закінчи історію»

Рівні сформованості толерантності	**Експериментальна група (ЕГ)**		**Контрольна група (КГ)**	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	4	26,7	4	26,7
Середній	8	53,3	6	40
Низький	3	20	5	33,3

Отримані дані за методикою «Закінчи історію», що представлені у таблиці 2.3, свідчать про сформованість толерантності середнього рівня в ЕГ (53,3%) та в КГ (40%), низького рівня в ЕГ (20%) та в КГ (26,7%), високий рівень має однаковий відсоток в ЕГ та КГ (26,7%).

Аналіз результатів нашого дослідження відображено на рисунку 2.2.

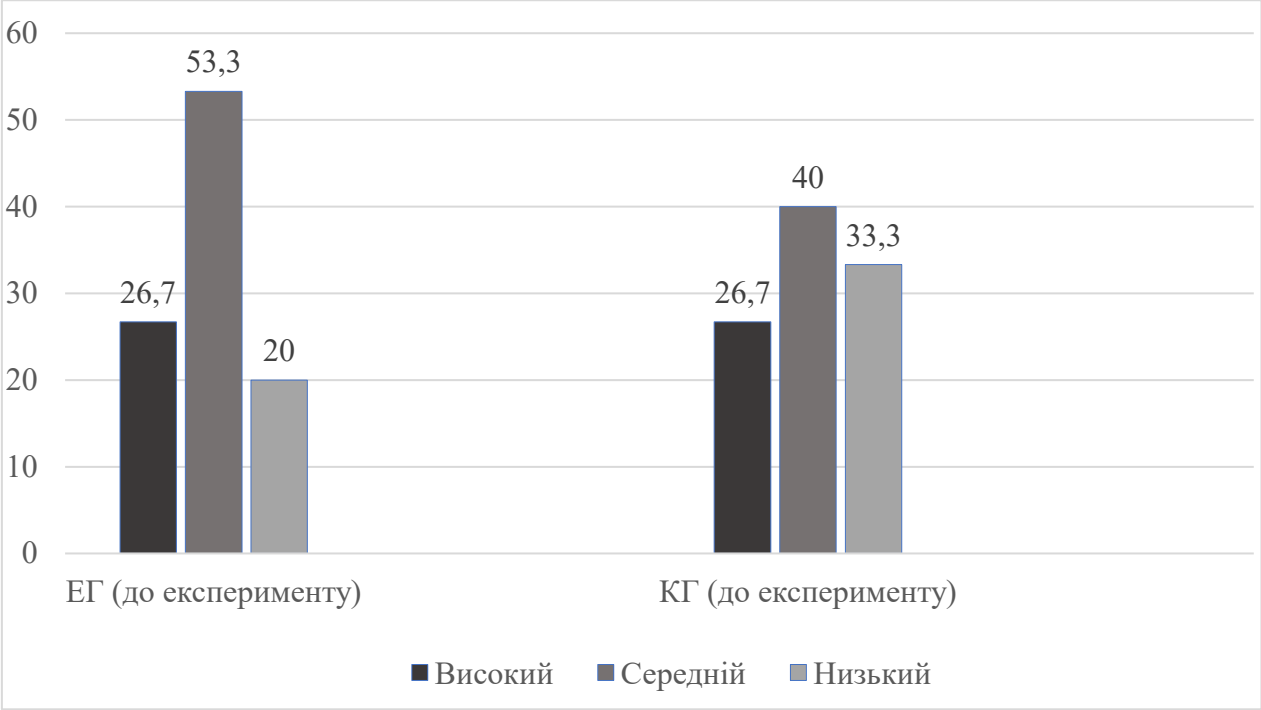

Рисунок 2.2 – Діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Закінчи історію»

Також нами проаналізовано результати методики «Добрий – поганий вчинок» (Додаток Б).

Мета: виявити, чи здатна дитина розрізняти добрі та погані вчинки, як вона ставиться до проявів доброзичливості та агресії у міжособистісних стосунках.

Вихователь показує дітям картки з простими сюжетами поведінки дітей. Наприклад: «Хлопчик допоміг дівчинці зібрати іграшки», «Дівчинка поділилася цукеркою з подругою», «Хлопчик штовхнув товариша», «Хлопчик розсміявся, коли інший упав», «Дівчинка поступилася місцем у автобусі бабусі», «Хлопчик допоміг донести пакунки мамі», «Діти дражнили дівчинку, бо вона була в окулярах», «Дівчинка заспокоїла товариша, коли він заплакав», «Хлопчик забрав іграшку у іншої дитини». Після кожної розглянутої картинки ставляться дітям запитання: «Це хороший вчинок чи поганий?», «Чому ти так думаєш?», «Що можна було зробити по іншому?». У роботі з дітьми організовується спостереження, під час якого фіксуються їхні відповіді.

За цією методикою здійснюється аналіз на трьох рівнях прояву толерантності:

Високий рівень – дитина чітко розрізняє добрі й погані вчинки; пояснює свої відповіді («це добре, тому що допоміг», «це погано, тому що образив»); пропонує толерантні варіанти («не треба було ображати», «треба було покликати гратися»).

Середній рівень – дитина правильно визначає, але не завжди аргументує; може дати пояснення тільки іноді («тому що так не можна»); альтернативні варіанти висловлює поверхнево.

Низький рівень – дитина плутає добрі й погані вчинки; не може пояснити свій вибір; не пропонує альтернатив, іноді навіть схвалює агресію.

Результати діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Добрий – поганий вчинок» ми відобразили у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4 – Результати діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Добрий – поганий вчинок»

Рівні сформованості толерантності	**Експериментальна група (ЕГ)**		**Контрольна група (КГ)**	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	3	20	3	20
Середній	8	53,3	7	46,7
Низький	4	26,7	5	33,3

Отримані дані за методикою «Добрий – поганий вчинок», що представлено у таблиці 2.4, свідчать про наявність високого рівня в ЕГ (20%) та в КГ (20%). Це означає, що у цих дітей зрілий розвиток моральної сфери. Діти здатні адекватно оцінювати поведінку інших, співвідносити її з нормами та правилами, а також формувати власне ставлення до вчинків. Середній рівень сформованості толерантності виявлено в ЕГ (53,3%) та в КГ (46,7%). Це свідчить про те, що у цих дітей вже є базове розуміння норм і правил, але воно ще не глибоке. Толерантна поведінка розвивається, але потребує закріплення через виховання, приклади дорослих та спеціальні вправи. Низький рівень виявлено в ЕГ (26,7%) та в КГ (33,3%). Це означає, що діти ще не навчилися толерантного ставлення, вони не усвідомлюють важливість доброти, поваги, прийняття іншого. Потрібно

більше працювати з дітьми через казки, ігри, спільне обговорення життєвих ситуацій, щоб поступово виховувати емпатію, дружелюбність та здатність співпрацювати.

Аналіз результатів нашого дослідження відображено на рисунку 2.3.

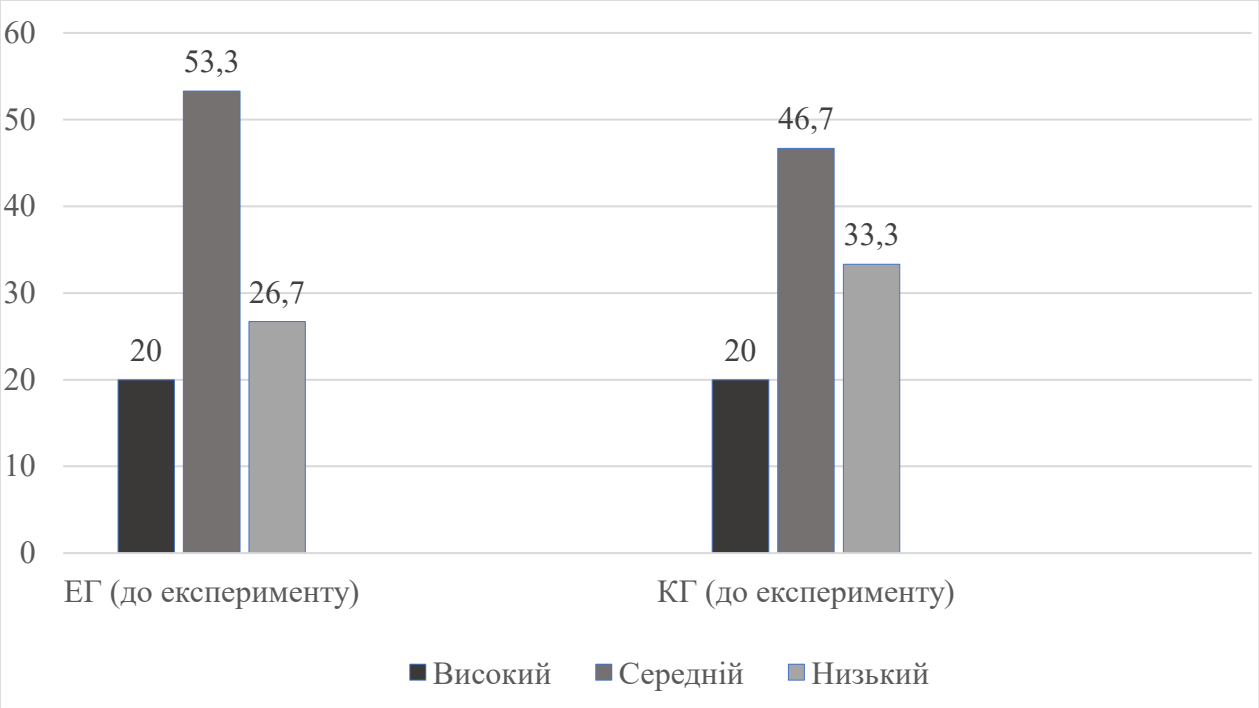

Рисунок 2.3 – Діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Добрий – поганий вчинок»

Отже, за результатами проведеного дослідження за всіма методиками ми отримали результати, які свідчать, що більшість дітей виявляють розуміння морально-етичних норм та позитивно ставляться до інших незалежно від їх індивідуальних особливостей. У більшості випадків діти обирають доброзичливу модель поведінки, схильні до співчуття, допомоги та співпраці. Також, окремі діти демонструють недостатню сформованість толерантної поведінки, їм складніше приймати відмінності, виявляти терпимість у конфліктних ситуаціях, стримувати негативні емоції. Таким чином, рівень сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку можна охарактеризувати як середній. Це вказує на потребу подальшої систематичної роботи з розвитку емпатії, навичок мирного розв’язання конфліктів та прийняття різноманітності серед однолітків.

2.2 Форми, методи і засоби виховання толерантної поведінки у старших дошкільників на засадах національних цінностей

Виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку передбачає системну педагогічну діяльність, що включає використання різних форм методів і засобів, які поєднують сучасні освітні підходи та традиційні національні цінності. Саме у цьому віці діти активно засвоюють соціальні норми, оволодівають елементарними правилами культури спілкування, навчаються співіснувати з іншими дітьми та дорослими. Форми, методи та засоби виховання толерантності мають бути спрямовані на розвиток у дітей здатності до співпереживання, взаємоповаги, доброзичливості, комунікативної культури, У дошкільній освіті вони реалізуються через ігрову діяльність, колективні творчі справи, народні свята та обряди, художньо-естетичну діяльність, використання фольклору та української народної творчості. Отже, використання різних форм і методів виховання толерантної поведінки на засадах національних цінностей дозволяє поєднати моральне й громадянське виховання, сприяючи гармонійному розвитку дитини.

Важлива думка науковців про те, що форма виховання забезпечує реалізацію мети, змісту, завдань, принципів та методів виховання дітей і вона не повинна їм суперечити [45]. За кількістю дітей, охоплених процесом виховання, форми виховання поділяються на індивідуальні, мікрогрупові, групові (колективні) і масові; вербальні, практичні та наочні [21].

Під час добору форм (рис. 2.4), методів (рис. 2.5) та засобів (рис. 2.6) виховання враховувалися вік дітей, специфіка поставлених завдань та зміст роботи.

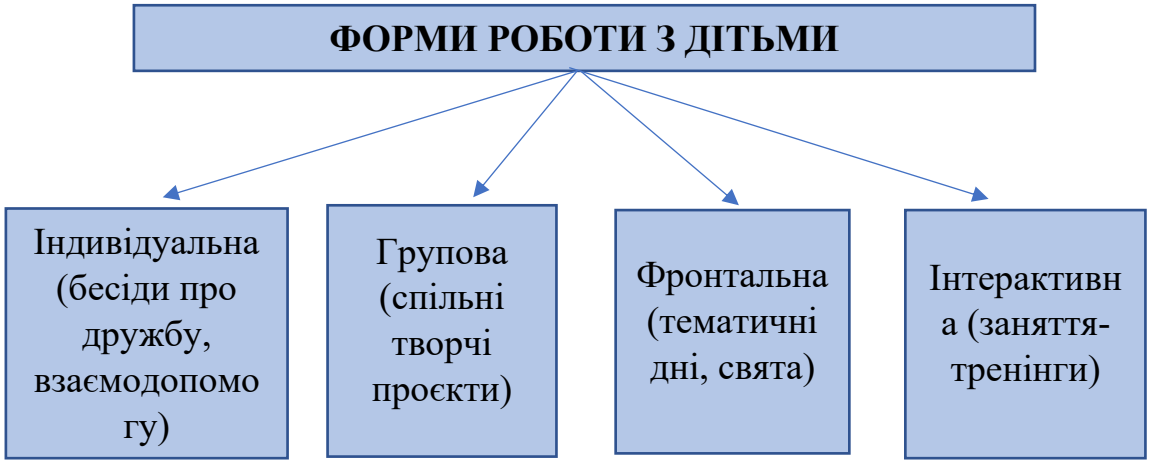

Рисунок 2.4 – Форми роботи з дітьми

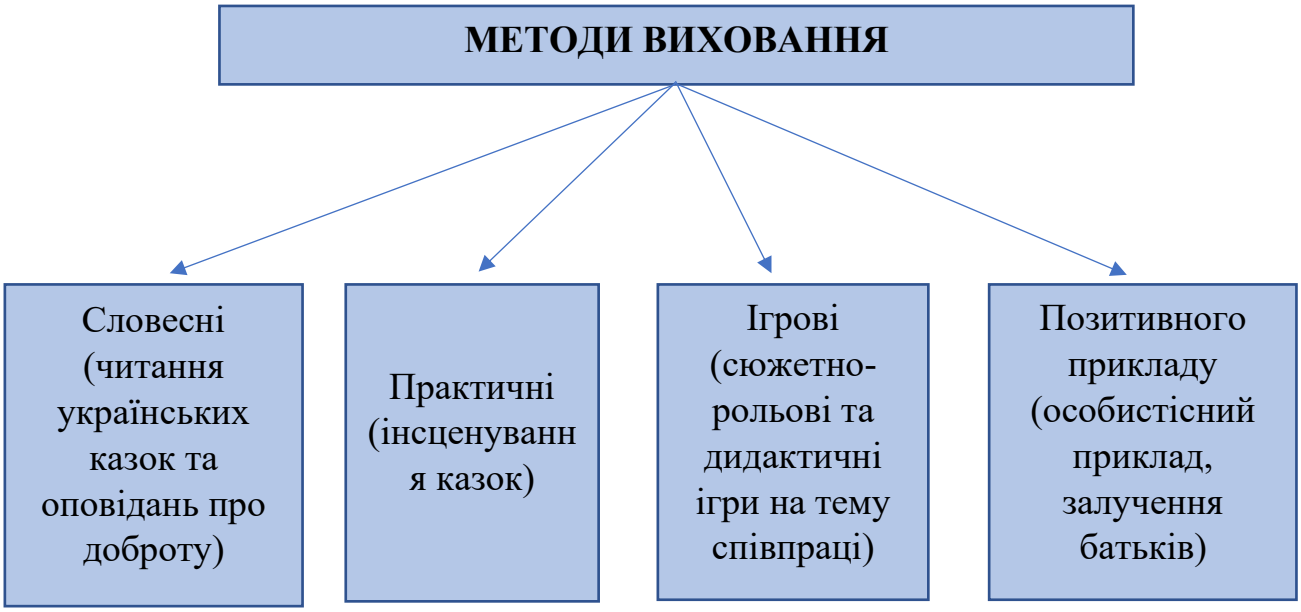

Рисунок 2.5 – Методи виховання

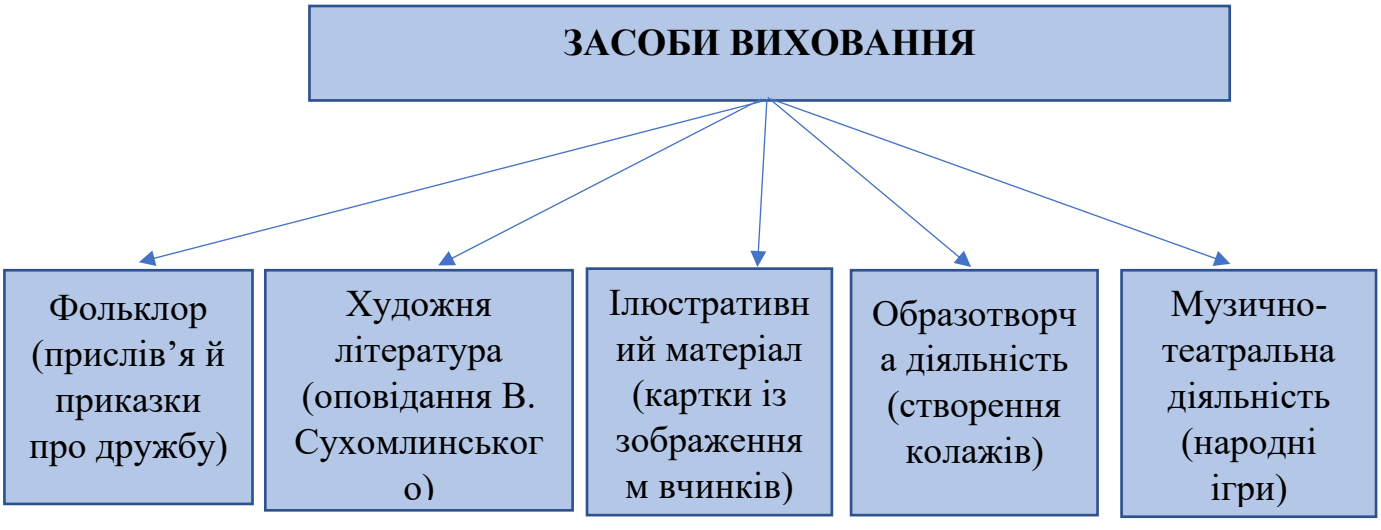

Рисунок 2.6 – Засоби виховання

За результатами нашого дослідження, оцінивши рівень сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку, було зроблено висновок, що цей процес потребує особливої уваги і спеціального супроводу з боку педагогів.

Нами підібрана система ігор, спрямована на розвиток толерантності у дітей старшого дошкільного віку до однолітків (додаток А). Така система відображена у перспективному плані (табл. 2.5).

Такі ігри роблять заняття цікавим та поступово формують у дітей звичку приймати однолітків, допомагати й підтримувати один одного, розвивають співпрацю та взаємоповагу.

Таблиця 2.5 – Перспективний план «Світ добра і толерантності»

Тижні місяця	№	Назва заходу, гри	Мета	Форма організації з дітьми	Форми роботи з батьками	Очікуваний результат
1 тиждень	1	Гра «Чарівний стільчик»	Вчити помічати хороше в інших, висловлювати приємні слова	Групова гра, обговорення	Індивідуальні бесіди «Як підтримати самооцінку дитини»	Формування позитивного ставлення до себе та інших
	2	Гра «Ми схожі – ми різні»	Показати унікальність кожного, виховувати повагу до відмінностей	Соціально-комунікативна гра	Тематичні батьківські збори «Мистецтво бути толерантним у сім'ї»	Розуміння дітьми та батьками цінності різноманітності
	3	Гра «Спільний малюнок»	Розвивати вміння діяти спільно, домовлятися	Колективна художня діяльність	Спільна виставка дитячих малюнків «Ми разом творимо добро»	Виховання почуття команди, взаємопідтримки

Продовження таблиці 2.5

	4	Гра «Добрі руки»	Виховувати бажання допомагати, підтримувати товаришів	Інтерактивна вправа	Випуск інформаційного стенду «Добрі справи нашої родини»	Усвідомлення важливості допомоги іншим
2 тиж день	5	Гра «Коло дружби»	Формувати почуття єдності, взаємоповаги	Рухлива колективна гра	Спільне свято з батьками «Коло добра і дружби»	Створення атмосфери довіри та спільності
	6	Гра «Разом веселіше»	Розвивати співпрацю, почуття підтримки	Рухлива гра-змагання	Сімейний день ігор «Ми – команда!»	Розвиток дружніх взаємин між дітьми й дорослими
	7	Гра «Квітка дружби»	Формувати поняття дружби, уміння цінувати друзів	Творча колективна робота	Майстер-клас із батьками «Квітка нашої сімейної єдності»	Розвиток емпатії, взаєморозуміння
	8	Гра «Ми одна команда»	Розвивати довіру, відповідальність, взаємодопомогу	Командна гра	Індивідуальні консультації «Як виховати командного гравця»	Формування почуття відповідальності та взаємоповаги
3 тиж день	9	Гра «Якби я був тобою»	Розвивати емпатію, уміння розуміти інших	Рольова гра	Консультація для батьків «Як навчити дитину співпереживати»	Підвищення емоційної чутливості
	10	Гра «Добрі справи»	Формувати бажання робити добро щодня	Щоденна акція «Добре діло дня»	Сімейний конкурс «Добрі справи тижня»	Виховання гуманності, активної доброзичливості

Продовження таблиці 2.5

	11	Гра «Чарівний мішечок дружби»	Учити ділитися гарними словами, позитивом	Гра-сюрприз	Індивідуальні бесіди «Як навчити дитину ділитися добром»	Розвиток чуйності, відкритості
	12	Гра «Подаруй усмішку»	Формувати позитивне ставлення до інших	Комунікативна гра	Фотовиставка «Наші усмішки – найкращий подарунок»	Позитивний емоційний фон у групі
4 тиждень	13	Гра «Чарівні окуляри»	Учити бачити хороше в кожному	Соціально-психологічна вправа	Тематична зустріч «Дитина очима любові»	Формування позитивного світогляду
	14	Гра «Моє серце для друга»	Розвивати турботливість, дружелюбність	Творча гра, аплікація	Сімейна майстерня «Серце доброти»	Зміцнення дружніх і сімейних зв’язків
	15	Гра «Дізнайся, про кого розповім»	Розвивати спостережливість, уміння говорити позитивно	Мовленнєва гра	Консультація для батьків «Позитивне спілкування в родині»	Розвиток емпатії, уваги, позитивного мислення
	16	Гра «Похвали себе»	Виховувати самоповагу, впевненість у власних силах	Індивідуальна вправа	Тематична консультація «Як допомогти дитині повірити у себе»	Підвищення самооцінки, почуття гідності

Важливо виховувати у дітей вміння свідомо оцінювати моральні вчинки. Найефективніше робити це за допомогою літературних та художніх творів. Під час їх обговорення діти навчаються аналізувати й оцінювати події, співпереживати героям казок, віршів, оповідань, застосовуючи метод емпатії. Такий підхід допоможе дітям краще порівнювати власні дії з вчинками інших, передбачати розвиток подій, переносити отримані знання у власну поведінку та зрозуміти особливості людських стосунків.

Під час добору художніх творів для обговорення було враховано ряд принципів проведення бесід, спеціально адаптованих до поставленої проблеми [53]:

1. Наявність ситуації морального конфлікту та доступність для розуміння дитини міри моральної вихованості людини, що виражається у взаєминах героїв:

– негативні і конфліктні прояви героя;

– зміна моральної спрямованості героя: від негативної до позитивної;

– твори, в яких описуються доброчинні чи милосердні вчинки героїв;

– гумористичні твори з наявністю конфліктного і недоброзичливого героя.

2. Наявність ситуації у творі, які викликають прояв емоцій та різного роду переживань у дитини.

Упродовж занять вихователям рекомендується використовувати такі методи і прийоми: художній аналіз та етичний коментар літературних і народних творів, розв’язання проблемних ситуацій із моральним вибором, етичні бесіди; жартівливі сценки, ігри-стратегії, пошуково-експериментальну діяльність, аналітичні вправи, моделювання, схематизацію, психотехнології, складання родового дерева [18].

Використовуючи такі методи, вихователь здатний забезпечити сприятливі умови для формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку, беручи до уваги їхні потреби та індивідуальні риси.

Також важливу роль у формуванні толерантності у дітей старшого дошкільного віку грає співпраця між вихователем та батьками. Форми та засоби співпраці з батьками розкрито на рисунку 2.7.

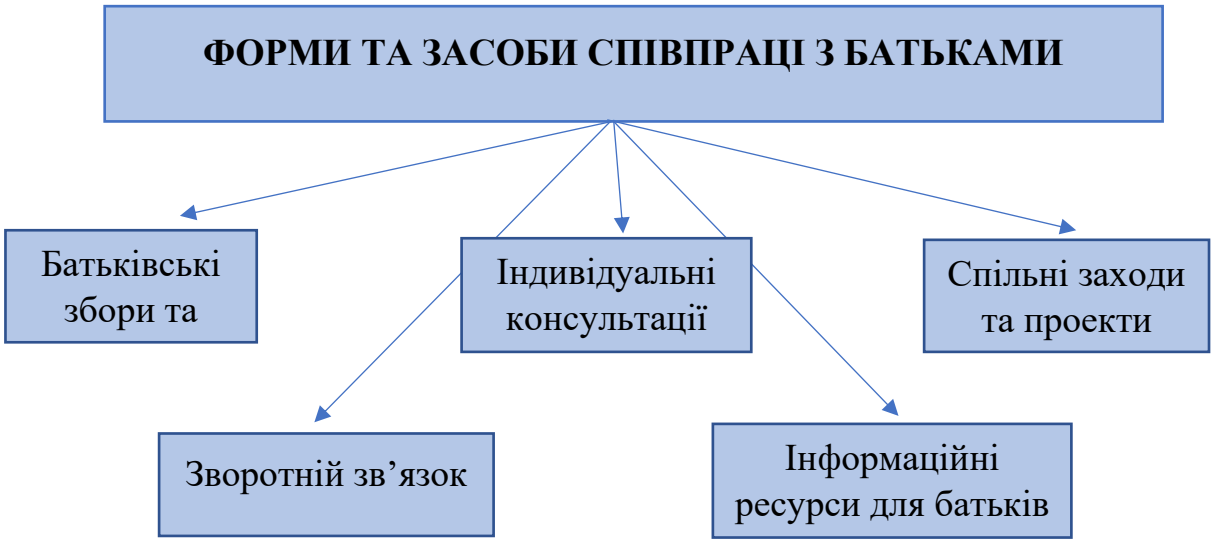

Рисунок 2.7 – Форми та засоби співпраці з батьками

Отже, толерантність є важливим складником розвитку дітей старшого дошкільного віку, оскільки вона сприяє їхньому соціальному та емоційному становленню. Важливу роль у формуванні цієї якості відіграють батьки, адже саме вони створюють підтримувальне середовище та допомагають налагоджувати взаєморозуміння в дитячому колективі.

Особливої ефективності у процесі виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку набули ігри, у яких беруть участь їхні батьки. Такі форми взаємодії сприяють гармонізації сімейних стосунків, адже діти навчаються краще розуміти маму й тата, а батьки глибше усвідомлюють внутрішній світ своєї дитини. Спільна діяльність позитивно впливає на комунікативний розвиток дітей, допомагає формувати довірливі взаємини, згуртовує, розвиває толерантність, доброзичливість і вміння співпрацювати.

Запроваджена система ігор має значний педагогічний потенціал, адже поєднує елементи тренінгу, спрямовані на розвиток у дітей комунікативних, емпатійних та соціально значущих якостей. Діти, які раніше виявляли сором'язливість, нерішучість або труднощі у взаємодії з ровесниками, поступово долають ці бар'єри, вчаться вільно висловлювати свої почуття, проявляти доброзичливість і повагу до інших.

Отже, на формувальному етапі дослідження було розроблено й

упроваджено систему тренінгових ігор, спрямованих на виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку. Вона забезпечує активізацію емоційного досвіду дітей, сприяє розвитку емпатії, зняттю психологічної напруги, формуванню позитивного емоційного клімату в групі, усвідомленню власної індивідуальності та прийняттю унікальності інших. Таким чином, реалізована система ігор допомагає об'єднати дітей і сформувати між ними гармонійні, толерантні стосунки. Усвідомлення та практичне застосування цих принципів стає підґрунтям для гармонійного соціального розвитку дітей і формування прийняття різноманіття в суспільстві.

2.3 Аналіз та інтерпретація отриманих результаті експерименту

З метою перевірки результативності організованої в експериментальній групі діяльності щодо впровадження системи ігор з виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку на засадах національних цінностей у закладі дошкільної освіти було проведено контрольний зріз. Для цього здійснено повторне діагностичне обстеження дітей, однакове для обох груп.

З метою детального аналізу та порівняння результатів експериментальна робота на даному етапі здійснювалася за аналогічною схемою, що й на початковому. Дітям пропонувалися завдання, ідентичні тим, які використовувалися під час констатувального етапу дослідження.

Перевірка рівнів сформованості толерантності дітей старшого дошкільного віку на засадах національних цінностей за методикою «Будиночки для трьох поросят» дало змогу окреслити коло значущих для дитини контактів, проаналізувати особливості міжособистісних взаємин у групі та виявити прояви симпатій до однолітків.

За результатами проведеної методики, було визначено, що велика частина дітей старшого дошкільного віку, а саме – 73,3% дітей мають наявну сформованість толерантного ставлення до однолітків.

Загальний результат проведеної методики засвідчує, що діти в даній групі досить дружні та толерантні, але в той же час є діти, у яких не сформовані толерантні стосунки з однолітками. Результати діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Будиночки для трьох поросят» ми відобразили у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6 – Результати діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Будиночки для трьох поросят»

Рівні сформованості толерантності	**Експериментальна група (ЕГ)**				**Контрольна група (КГ)**			
	До експерименту		Після експерименту		До експерименту		Після експерименту	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	4	27	11	73,3	5	33,3	8	53,3
Середній	9	60	3	20	7	46,7	6	40
Низький	2	13	1	6,7	3	20	1	6,7

Дослідження виявило, що кількість дітей з високим в експериментальній групі зросла на 46,3%, із середнім на 13%. При цьому зменшилась кількість дітей із середнім рівнем на 40%, із низьким рівнем на 6,3%. У контрольній групі за цей період високий рівень підвищився лише на 20%, із середнім знизився на 6,7%, із низьким рівнем зменшився на 13,3%. (табл. 2.5.).

Отже, використання системи ігор спрямованих на формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку, сприяло засвоєнню ними реальних уявлень про суспільні норми толерантності, правила поведінки та пізнавального інтересу. Аналіз результатів нашого дослідження відображено на рисунку 2.8.

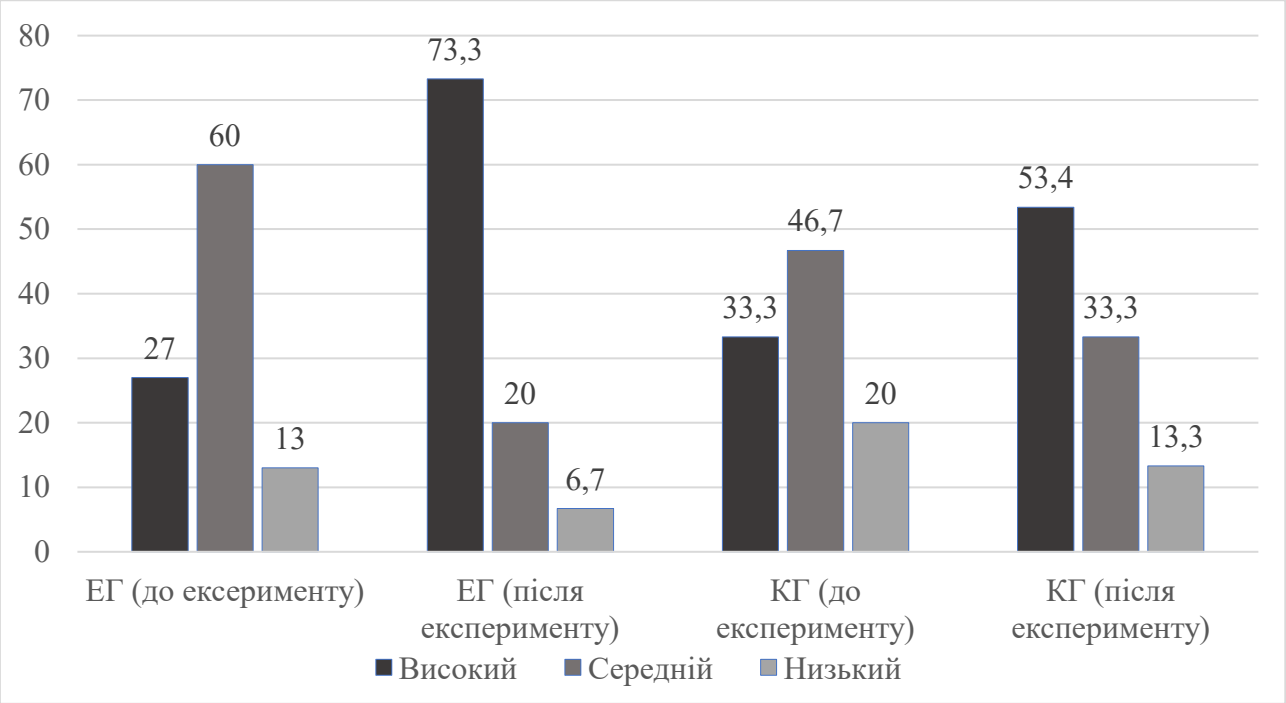

Рисунок 2.8 – Діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Будиночки для трьох поросят»

Наступна методика «Закінчи історію» дала змогу виявити рівні сформованості ціннісних орієнтацій, емпатії та толерантності у дітей старшого дошкільного віку через їхні способи завершення запропонованих ситуацій.

У дітей експериментальної групи спостерігається суттєве покращення показників. Кількість вихованців із високим рівнем знань зросла на 46,6%, що свідчить про позитивний вплив системи тренінгових ігор та педагогічних методів, застосованих у процесі формування толерантності. Зменшення кількості дітей із середнім і низьким рівнями розвитку толерантності в експериментальній групі на 33,3% та 13,3% відповідно, підтверджує ефективність упровадження педагогічної роботи. Порівняння з контрольною групою показує, що зміни в експериментальній групі є більш вираженими. У контрольній групі за цей період кількість дітей із високим рівнем зросла на 26,6%, зменшилась із середнім на 13,3% та із низьким зменшилась лише на 13,3%. Отже, запропонована методика має переваги над традиційними формами виховної роботи. Результати діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Закінчи історію» ми відобразили у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7 – Результати діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Закінчи історію»

Рівні сформованості толерантності	**Експериментальна група (ЕГ)**				**Контрольна група (КГ)**			
	До експерименту		Після експерименту		До експерименту		Після експерименту	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	4	26,7	11	73,3	4	26,7	8	53,3
Середній	8	53,3	3	20	6	40	4	26,7
Низький	3	20	1	6,7	5	33,3	3	20

Таким чином, застосування методики «Закінчи історію» у поєднанні з іграми сприяє більш глибокому розумінню дітьми морально-етичних цінностей і розвитку емпатії та толерантності.

Аналіз результатів нашого дослідження відображено на рисунку 2.9

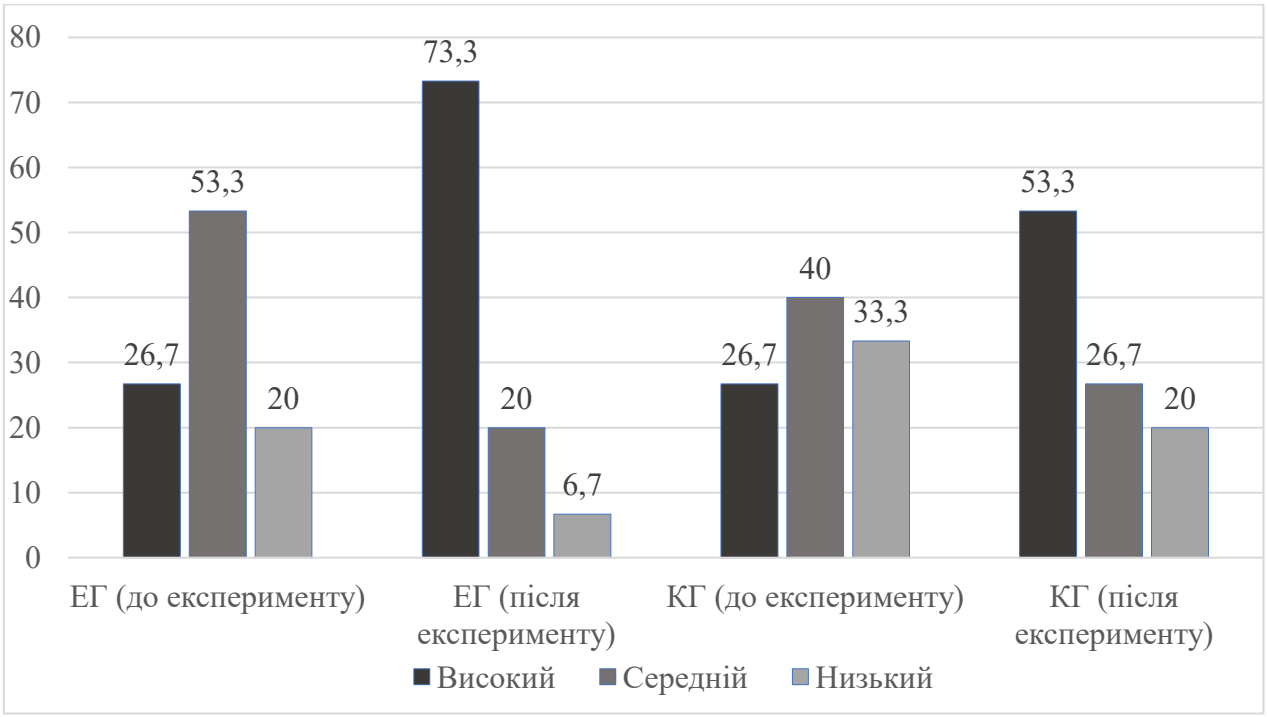

Рисунок 2.9 – Діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Закінчи історію»

Остання методика «Добрий – поганий вчинок» дала змогу виявити, чи здатна дитина розрізняти добрі та погані вчинки, як вона ставиться до проявів

доброзичливості та агресії у міжособистісних стосунках.

Як показало, дослідження в експериментальній групі спостерігається значне підвищення рівня моральної свідомості. Кількість дітей із високим рівнем знань зросла на 46,7%, що свідчить про ефективність використаних педагогічних засобів формування толерантної поведінки. Зменшення частки із середнім і низьким рівнями (на 33,3% та 13,4% відповідно) демонструє позитивну динаміку розвитку морально-етичних орієнтацій у процесі експериментальної роботи. У контрольній групі також спостерігаються позитивні зрушення, кількість дітей із високим рівнем зросла на 26,7%, зменшилась із середнім на 13,4%, із низьким на 13,3%, однак вони менш виражені, що підтверджує перевагу цілеспрямованого педагогічного впливу над звичайними методами виховання. Результати діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Добрий – поганий вчинок» ми відобразили у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8 – Результати діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Добрий – поганий вчинок»

Рівні сформованості толерантності	**Експериментальна група (ЕГ)**				**Контрольна група (КГ)**			
	До експерименту		Після експерименту		До експерименту		Після експерименту	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	3	20	10	66,7	3	20	7	46,7
Середній	8	53,3	3	20	7	46,7	5	33,3
Низький	4	26,7	2	13,3	5	33,3	3	20

Таким чином, методика «Добрий – поганий вчинок» у поєднанні з системою спеціально організованих тренінгових занять сприяє глибшому розумінню дітьми моральних норм, розвитку емпатії та формуванню толерантної поведінки.

Аналіз результатів нашого дослідження відображено на рисунку 2.10.

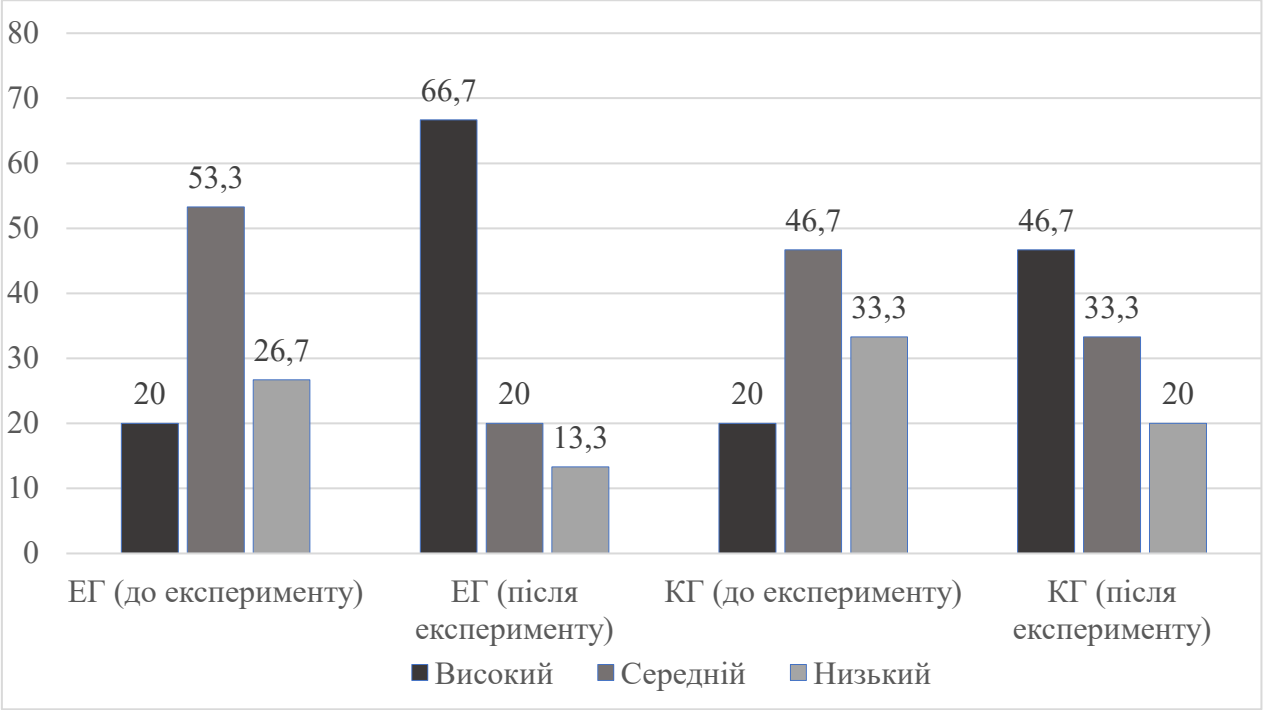

Рисунок 2.10 – Діагностування дітей старшого дошкільного віку за методикою «Добрий – поганий вчинок»

Отже, результати всіх трьох методик узгоджено підтверджують, що впроваджена система роботи сприяє значному підвищенню рівня сформованості толерантної поведінки на засадах національних цінностей, моральної свідомості та емпатійності дітей. У порівнянні з контрольною групою, де спостерігались лише незначні покращення, експериментальна група демонструє стабільну позитивну динаміку, що доводить ефективність обраних форм, методів та засобів педагогічного впливу.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі теоретично обґрунтовано та практично реалізовано систему виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку на засадах національних цінностей. Результати дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань, що стало основою для формулювання таких висновків:

1. Розкрито філософські, психологічні та педагогічні підходи до визначення сутності понять «толерантність» і «толерантна поведінка» та охарактеризовано основні психолого-педагогічні підходи та дослідження з проблеми формування толерантної поведінки у дітей дошкільного віку. З'ясовано, що у сучасній педагогіці толерантність виступає фундаментальною цінністю, що забезпечує гармонійне співіснування учасників освітнього процесу, формує атмосферу взаємоповаги, довіри та розуміння. Толерантність містить терпимість до інших думок, вірувань і культур, активне прийняття різноманіття, здатність до діалогу та співпраці.

2. Визначено роль національних цінностей у формуванні толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку: саме звернення до традицій, культури, народної творчості створює природне середовище для виховання у дітей доброти, щирості, шанобливого ставлення до людей. Національні цінності забезпечують духовну основу процесу виховання, допомагають формувати у дітей почуття гідності, патріотизму та взаємоповаги.

3. Досліджено рівень сформованості толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку. Рівень сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку можна охарактеризувати як середній. Це вказує на потребу подальшої систематичної роботи з розвитку емпатії, навичок мирного розв'язання конфліктів та прийняття різноманітності серед однолітків.

4. Окреслено форми, методи і засоби виховання толерантної поведінки у старших дошкільників на засадах національних цінностей: доцільним є

використання тренінгових ігор, рольових і театралізованих ситуацій, бесід морального змісту, спільних творчих і проєктних завдань а також залучення батьків до спільної діяльності. Така система роботи сприяє розвитку у дітей комунікативних умінь, емпатії, почуття взаємопідтримки та колективізму.

5. Проведено аналіз та інтерпретацію результатів експериментального дослідження, які підтверджують, що впроваджена система роботи сприяє значному підвищенню рівня сформованості толерантної поведінки на засадах національних цінностей, моральної свідомості та емпатійності дітей. У порівнянні з контрольною групою, де спостерігались лише незначні покращення, експериментальна група демонструє стабільну позитивну динаміку, що доводить ефективність обраних форм, методів та засобів педагогічного впливу.

Проведений аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури засвідчив, що толерантність розглядається як важлива духовного світу людини, що відображає її готовність до прийняття різноманіття думок, традицій, культур і способів життя. У педагогічному аспекті толерантна поведінка визначається як система моральних установок, дій і вчинків, спрямованих на гармонійне співіснування з іншими, взаєморозуміння, доброзичливість та емпатію.

З’ясовано, що старший дошкільний вік є найсприятливішим періодом для формування основ моральної культури – толерантності. Саме в цьому віці діти активно засвоюють соціальні норми, розвивають емоційно-ціннісну сферу, навчаються співпрацювати та розуміти інших. Ефективність виховного процесу залежить від створення позитивної атмосфери, особистісно орієнтованої взаємодії між педагогом і дитиною та активного залучення сім’ї.

Установлено, що національні цінності виступають природною основою виховання толерантності. Традиції, звичаї, народна творчість формують у дітей любов до рідного краю, повагу до старших, доброзичливість, щирість, співчуття, почуття спільноти. Опора на українську народну культуру сприяє розвитку духовності, моральної зрілості, відкритості до світу.

Для досягнення мети дослідження нами були обрані наступні методики: «Будиночки для трьох поросят», «Закінчи історію», «Добрий – поганий вчинок».

У ході експериментального дослідження визначено рівні сформованості толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку: високий, середній і низький. Первинна діагностика засвідчила недостатній рівень розвитку емпатії, комунікативних умінь та готовності до співпраці. Після реалізації авторських методик відзначено істотне зростання показників усіх компонентів толерантної поведінки.

Ефективність виховання толерантної поведінки забезпечується за умови реалізації таких педагогічних умов: створення емоційно комфортного, доброзичливого середовища у закладі дошкільної освіти; систематичне використання народних традицій і культурних надбань у виховному процесі; залучення сім'ї до спільної діяльності; особистісно орієнтований підхід до кожної дитини, що враховує її індивідуальні особливості.

Отже, результати дослідження підтверджують, що виховання толерантної поведінки у дітей старшого дошкільного віку є ефективними за умови опори на національні цінності українського народу, інтеграції їх у всі види діяльності дитини (ігрову, пізнавальну, трудову, художню).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці методик виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку та у вдосконаленні системи партнерської взаємодії між родиною і закладом освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) URL: https://surl.lt/idvdan (дата звернення: 05.07.2021).

2. Безкоровайна О. В. Як зробити школу толерантною : Можливості і засоби. Дім Шкіль. Світ. Л. Галіцина, 2006. 128 с.

3. Бех І. Д. Духовна сила патріотизму особистості. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2020. № 21 (1). С. 40–49.

4. Бех І. Д. Духовні цінності як надбання особистості. *Рідна школа*. 2012. № 1–2. С. 9–12.

5. Бойченко В. В. Полікультурне виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2006. 202 с.

6. Бутківська Т. Цінності в контексті соціокультурності освіти. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 3. С. 33–39.

7. Вишневський О. І. На тернистому шляху до себе. *Рідна школа*. 1995. № 5. С. 12–17.

8. Войтенко В. І., Грицюк Л. А., Каратаєва М. І. Громадянське виховання особистості Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2007. Кн. 1 : Законодавчо-правові та теоретичні засади. 2007. 108 с.

9. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : дис ... канд. пед. наук : 13.00.07. Вінниця, 2007. 197 с.

10. Врочинська Л. І. Виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї : дис. … канд. пед. наук : 13.00.08. Рівне, 2008. 233 с.

11. Гавриш Н. В. Соціальний розвиток дітей дошкільного віку. Київ : Світич, 2012. 326 с.

12. Горват М. Проблема виховання толерантності у молодших школярів в умовах інтерактивного спілкування. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи.* 2012. № 43 (1). С. 148–153.

13. Гордійчук О. Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : дис. … канд. пед. наук : 13.00.07. Чернівці, 2008. 280 с.

14. Грива О. А. *Виховання толерантності в дітей та молоді*. 2005. № 21–22. С. 3–11.

15. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : автореф. дис … на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук : 09.00.10. Київ, 2008. 32 с.

16. Гурова Т. Ю. Аналіз структури толерантності молодшого школяра. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2010. № 5 (40). С. 7–78.

17. Декларація принципів толерантності, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28-й сесії в Парижі 16 листопада 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503#Text. (дата звернення 28.07.2023)

18. Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / за заг. ред. Н. В. Гавриш. Луганськ : Альмаматер, 2006. 368 с.

19. Енциклопедія освіти / відповід. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 912–913. Це джерело потрібно прибрати, бо у вас воно вже є № 21

20. Дубасенюк О. А. Проблема толерантності в антропофілософському вимірі. *Історичні уроки голокосту та міжнаціональні відносини (до 70-річчя початку другої світової війни) :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. для викладачів та студентів . Дніпропетровськ : Центр Ткума, 2010. С. 360–365.

21. Енциклопедія освіти / за заг. ред. : В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

22. Кандиба М. О. Соціально-психологічний аналіз сутності поняття «міжособистісна толерантність», як професійно важливої якості психолога : зб. наук. пр. К-ПНУ ім. І. Огієнка / Інституту психології ім. Г. С .Костюка НАПН

України. 2013. Вип. 21. С. 196–203.

23. Капітан Л. І. Виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку в контексті сучасної освітньої парадигми. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Гуманітарні і суспільні науки*. № 20 (15). 2016. С. 81–89.

24. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1997. 304 с.

25. Книш І. В. Етимологія поняття «толерантність» : історичний та культурний аспект. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності*: матеріали доповідей та виступів IV Міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Житомир, 1–2 жовтня, 2015). Житомир : Вид. Євенок О. О., 2015. С. 264–266.

26. Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22 (дата звернення: 06.06.2022).

27. Кулик Є. Толерантність у молодіжному середовищі : методико-бібліографічні матеріали / укл. Є. Кулик. Київ : Державна бібліотека України для юнацтва, 2008. 80 с.

28. Кульчицька О. І. Моральне виховання дошкільників. Київ : Радянська Україна, 1967. 32 с.

29. Ляпунова В. А. Особливості формування толерантності дітей старшого дошкільного віку. *Освітній простір України*. 2015. Вип. 6. С. 121–127.

30. Ляпунова В. А. Психолого-педагогічні умови формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку . *Педагогіка та психологія*, 2016. Вип. 52. С. 60–69.

31. Ляпунова В. А. Толерантність як умова професійної самореалізації майбутнього педагога. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журн. / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. № 9 (53). С. 88–92.

32. Ляпунова В. А. Функції толерантності як соціально значущої цінності. *Педагогічні науки :* зб. наук. пр. 2016. № 69. Т. 3. С. 119–122.

33. Максимова О. О. Теоретичні засади виховання толерантності в дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Підготовка фахівців у контексті становлення Нової української школи* / за заг. ред. В. Є. Литньова, Н. Є. Колесник, Т. В. Завязун. Житомир : ФОП «Н. М. Левковець», 2018. В 2-х ч. Ч. І. С. 117–124.

34. Матієнко О. С. Толерантність : введення в проблему. Вінниця ВДАУ, 2006. 40 с.

35. Матієнко О. С. Толерантність починається з учителя. *Рідна школа*. 2005, № 6. С. 4–6.

36. Матус Р. І. Комунікативна толерантність педагога. *Освіта Хмельниччини : психолого-педагогічний супровід модернізаційних процесів* : зб. наук. пр. / ред. кол. : В. І. Очеретянко (відп. ред.) та ін. Хмельницький : ХОІППО, 2022. 550 с.

37. Михальченко Н. І. Національно-патріотичне виховання в закладах дошкільної освіти : навч.-метод. посіб. для дистанційного навчання. Миколаїв : СПД Румянцева Г. В., 2021. 206 с.

38. Ніколсон П. Про толерантність. Харків : Видавнича група РА-Каравела, 2003. 148 с.

39. Орловська О. В. Толерантність та її сутнісні характеристики. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету Україна*. 2012. № 5. С. 159–163.

40. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2008. 432 с.

41. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка. Київ, 2001. 1440 с.

42. Пісоцький В. П. Проблема толерантності в християнській етиці : дис …канд. філос. наук : 09.00.11. Київ, 1998. 199 с.

43. Про дошкільну освіту : закон України від 06.06.2024 № 3788 IX. *Голос України* 06.07.2024 № 74. С. 15–20.

44. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Голос України*

2017. 27 верес. (№ 178–179). С. 10–22.

45. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості в дошкільному дитинстві : автореф. дис. … докт. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 20 с.

46. Романюк К. О. Педагогічні умови виховання міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку : дис. … канд. пед. наук : 13.00.08. Одеса, 2014. 243 с.

47. Сакалюк О. О. Феномен толерантності в контексті полікультурної освіти. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал. 2011. № 3. С. 79–83.

48. Скрипник Н. І. Виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2011. 20 с.

49. Скрипник Н. І. Психолого-педагогічні засади виховання гуманних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку : монографія. Умань : Видавничо-поліграфічний центр Візаві, 2012. 153 с.

50. Скрипник Н. І. Сучасні підходи до формування основ толерантності у дітей дошкільного віку : зб. наук. пр. *Педагогічні науки*. Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. Вип. 51. С. 202–205.

51. Стратегія національно-патріотичного виховання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/286/2019 (дата звернення: 18.05.2019).

52. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 4. 637 с.

53. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку : дис. … канд. пед. наук : 13.00.08. Рівне, 1999. 209 с.

54. Ханстантинов В. О. Моральні засади толерантності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Політологія. Соціологія. Філософія*. 2010. № 15. С. 55–61.

55. Чередник Л. М. Формування у майбутніх учителів готовності до толерантного виховання молодших школярів : дис … канд. пед. наук : 13.00.04. Бердянськ, 2020. 253 с.

56. Чиренко Н. В. Дитяче об’єднання : формування ціннісних ставлень особистості : наук.-метод. посіб. / за ред. : А. Б. Зайченко, О. В. Кравченко, В. В. Русова, Н. В. Чиренко. Кривий Ріг : Діоніс, 2009. 131 с.

57. Чупрій Л. В. Моральні цінності як основа відродження української нації. *Рідна школа*. 2003. № 10. С. 23–25.

58. Щербакова К. Й. Спільні ігри дошкільників як одна з умов виховання толерантності. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* 2014. № 1 (47). С. 318–321.

59. Ladlia K. Tolerance of early childhood children in multicultural group in Yala Province, Thailand : A development of literature-based teaching model. *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education*. 2010. Vol. 1, No 4, December. P. 201–207. С. 202.

ДОДАТКИ

Додаток А

Ігри на розвиток толерантності для дітей дошкільного віку

Гра «Чарівний стільчик»

Мета: формування позитивного ставлення ді інших.

Хід гри: одна дитина сідає на стільчик, інші по черзі говорять щось хороше про неї (яка вона добра, гарна, красиво малює). Діти навчаються помічати хороші риси в інших, приймати похвалу та компліменти.

Гра «Ми схожі – ми різні»

Мета: виховання поваги до відмінностей.

Хід гри: вихователь каже: «Плесніть у долоні, якщо у вас є брат або сестра», «Тупніть ногами, хто любить фрукти», «Плесніть у долоні, хто вміє їздити на велосипеді». Потім підкреслюється: «Бачите, всі ми різні, але це добре – разом цікавіше». Діти навчаються сприймати різноманітність, як цінність».

Гра «Спільний малюнок»

Мета: розвивати уміння домовлятися і працювати разом.

Хід гри: дітям дають великий аркуш і завдання намалювати щось разом (будинок, казковий ліс, парк). Кожен додає свою частину. Діти навчаються взаємодіяти, враховувати думку інших.

Гра «Добрі руки»

Мета: діти сідають у коло, одна дитина у центрі зображає, що йому сумно. Інші діти обіймають, гладять, кажуть щось приємне. Діти навчаються співпереживати, підтримувати.

Гра «Коло дружби»

Мета: формувати почуття єдності.

Хід гри: діти стають у коло та передають по коло м’яч зі словами: «Я бажаю тобі добра, радості, усмішки». Створюється позитивний емоційний клімат у групі.

Гра «Разом веселіше»

Мета: виховувати вміння діяти у парі.

Хід гри: діти об’єднуються в пари і отримують завдання (пройти дистанцію, тримаючись за руки; разом перенести м’яч; намалювати одну картину, тримаючи по одному олівцю). Діти розвивають уміння співпрацювати та домовлятися.

Гра «Квітка дружби»

Мета: розвивати почуття спільності.

Хід гри: вихователь вирізає велику серединку квітки й окремі пелюстки. Кожна дитина пише або малює, за що цінує своїх друзів. Потім разом складають квітку. Діти усвідомлюють значення кожного у колективі.

Гра «Ми одна команда»

Мета: навчити дітей взаємодопомоги.

Хід гри: дітям пропонують спільне завдання (скласти пазли усією групою; побудувати вежу з кубиків). Діти розуміють, що успіх можливий лише при співпраці.

Гра «Якби я був тобою…»

Мета: розвивати емпатію та уміння ставати на місце іншого.

Хід гри: вихователь пропонує дітям уявити ситуацію («З дівчинкою подруга не поділилася іграшкою», «Хлопчика не взяли в гру»). Кожен має сказати: «Якби я був тобою, я б…» і пояснити, як би зробив. У дітей формується здатність співчувати і приймати інших.

Гра «Добрі справи»

Мета: виховувати готовність робити корисні вчинки.

Хід гри: діти по черзі називають, які добрі справи вони можуть зробити для друзів у садочку. Потім разом складають «Книжку добрих справ» (малюють або записують). Діти закріплюють моральні норми у практиці.

Гра «Чарівний мішечок дружби»

Мета: вчити дітей знаходити щось спільне з іншими.

Хід гри: у мішечку – картки з малюнками (іграшки, тварини, фрукти, конструктор). Дитина дістає картку і розповідає, хто з друзів теж це любить чи з ким може поділитися. Діти розвивають уміння бачити схожість і поважати відмінності.

Гра «Подаруй усмішку»

Мета: навчити дітей ділитися позитивними емоціями.

Хід гри: діти передають по колу «усмішку», той хто її отримав, має придумати добре слово чи жест для сусіда. Створюється позитивна атмосфера, формується дружба.

Гра «Чарівні окуляри»

Мета: вчити бачити в інших хороше.

Хід гри: діти уявляють, що в них є чарівні окуляри, які дозволяють бачити тільки добрі вчинки дітей. Кожен каже : «Я бачу, що ти…» (наприклад, допомагаєш, ділишся, не ображаєш). У дітей розвивається сприйняття однолітків.

Гра «Моє серце для друга»

Мета: розвивати емпатію та дружелюбність.

Хід гри: діти отримують паперові сердечка. Кожен до друга й дарує йому серце зі словами: «Я хочу, щоб ти був здоровий, тому що…». Діти навчаються висловлювати добрі почуття й приймати їх.

Гра «Дізнайся, про кого розповім»

Мета: вправляти в упізнаванні рис і якостей.

Хід гри: вихователь називає риси зовнішності будь-кого з дітей, а діти, розглядаючи себе та один одного, вгадують, про кого йдеться.

Гра «Похвали себе»

Мета: вправляти в називанні позитивних якостей.

Хід гри: діти сидять у колі, у вихователя в руках м’яч. Вихователь пропонує дітям, передаючи м’яч по колу, похвалити себе. Хвалити можна за

красу, добрі вчинки, добрі риси характеру (наприклад: я добрий, чуйний, лагідний). Після гри – обговорення:

– Чи легко було хвалити себе?

– Кого вам легше хвалити, себе чи інших?

– Що ви відчуваєте, коли вас хвалять?

Додаток Б

Фото робіт дітей за методикою «Будиночки для трьох поросят»

Додаток В

Сюжетні картинки до методики «Добрий – поганий вчинок»

